

Cocodrils i balenes a les esglésies

Joan de Déu Domènech
Passatge Mercader, 8, 1e, 1a
08008 Barcelona. Spain

RESUM

La tradició de tenir cocodrils dissecats i ossos de balena a les esglésies ha estat vista com un exvot més. També hi ha estudiosos que han dit que era una manera d'omplir el temple de meravelles, pensant en una església convertida en un museu d'història natural. Tanmateix, cocodrils i balenes a les esglésies també poden ser vistos d'altra manera. Segons diversos testimonis (dels segles XV al XVIII) eren tota una altra cosa. Aquelles pells i aquells ossos eren les restes d'un drac. El drac vençut que es col·loca a l'església com a triomf sobre el mal.

Paraules clau:
cocodril, caïman, balena, drac, exvot.

ABSTRACT

Crocodiles and whales at churches

To show desiccated crocodiles and whale bones in churches has been perceived as yet another form of votive offering. Some specialists have said that this was a way to fill religious buildings with wonderful objects, as if the church were a museum of natural history. Nevertheless, the presence of crocodiles and whales in churches can be read under a different light. According to several witnesses (from the fifteenth to the seventeenth centuries) those skins and bones were the remains of a dragon. This dragon is placed in a visible place of the church as a symbol of the triumph over evil.

Key words:
crocodile, alligator, whale, dragon, votive offering.

Fa molts anys, fa molts segles, a les esglésies hi havia balenes i cocodrils. Estaven morts i només en quedaven la pell i els ossos. El creient que entrava a fer les seves oracions, després d'acostumar-se a la llum del temple, veia, a l'alçada dels seus ulls, el morro d'una bèstia enorme. Davant seu, la boca ben oberta, el serrat de la dentadura i una llengua rosada refulgent en la foscor. Alçava el cap i anava veient la pell rugosa, les urpes i, molt amunt, començava a veure el naixement de la cua. No podia seguir mirant perquè quedava enlluernat per la llum blavosa que entrava per la rosassa. A les esglésies hi havia cocodrils dissecats, penjats de les columnes, i costelles de balena, clavades als murs exteriors.

Pells i ossos

De sempre, l'església ha custodiat ossos i cadàvers embalsamats. Les restes corporals són de gent que ha estat considerada digne de veneració. És el que fa que aquells siguin llocs de culte. A les criptes s'han venerat ossos de sants, i en un altaret sempre hi ha un reliquiari, de mig metre d'alçada, tot de plata i de vidres acolorits, on insisteixen que, al fons, reposa l'os petit del dit petit del peu dret d'un sant baró. Tampoc són rares les abadesses momificades i guardades en una urna recarregada de pedreria, sota l'altar d'una capella. Tanmateix, a més dels humans, l'església ha exhibit altres ossos i pellerines. Naturalment, no tenen l'aura de santedat, ni se'ls ret culte, ni, que se sàpiga, han obrat miracles. Malgrat tot, cocodrils i balenes estan en un lloc sagrat, a la vista dels fidels, al costat de les imatges dels sants, de retaules plens d'or i de martiris, de creus, ciris i aigües beneïdes.

Ara ens pot sobtar aquest *atrezzo* a les esglésies, una decoració feta amb costelles de dos metres i amb vèrtebres grosses com un tamboret. Ens pot costar de veure com eren les esglésies, perquè, almenys en aquest país, entre incendis i concilis, desamortitzacions i pastorals, guerres i antiquaris, han quedat bastant desguarnides. Avui en dia, els únics elements decoratius que tenen són els que ressenya la història de l'art —pintura, escultura, orfèbreria—, a més d'estampes i d'uns cartells amb una cal·ligrafia de classe de treballs manuals. El cas és que, temps era temps, a les esglésies hi havia balenes i cocodrils. Dels uns, la pell; de les altres, els ossos. M'estic referint als ossos de balena que hi havia a la catedral de Barcelona, a la parròquia dels sants Just i Pastor, al santuari de Paretdelgada. I als cocodrils i caimans dissecats que s'exposaven a Montserrat, Montcada, Ripoll, i als que encara es conserven a València i a Còrdova, per només citar-ne uns quants dels que hi havia escampats per tota la geografia eclesiàstica de la península Ibèrica. Tota la sèrie està detallada en un catàleg, al final d'aquestes pàgines.

La primera vegada que vaig veure un cocodril en una església fou a les pàgines d'un llibre. Llegia els viatges per Catalunya que féu Francisco de Zamora a finals del segle XVIII. Parlant de Montcada fa una menció fugaç al fet que l'ermita té «una multitud de presentallas, caïmanes, costillas de animales marinos [...]». Ho vaig trobar tan estrany que, de primer, vaig pensar que es tractava d'una errata tipogràfica. Moltes pàgines després vaig trobar un cocodril a la porta de Sant Eudald, a Ripoll. Era el segon avís, no d'errates, sinó d'un senyal que ja conec prou bé. És el que em fa emprendre un viatge seguint un fet estrany, sorprenent, excepcional, inquietant, i que, a la llarga —prou que ho sé— em porta a escriure.

Figura 1.
Balena. Santuari de Paretdelgada (Pere Català i Pic, *circa* 1925).

Potser és un problema meu, de xafarderia i d'ignorància, però m'agrada investigar sobre allò que trobo sorprenent i no sé, que m'intriga i no veig clar. Vaig preguntar i fer algunes consultes; tot fou molt pobre. Com és que altra gent no ho ha estudiat? Deu ser que han vist de tot, estan de tornada i troben d'allò més normal entrar en una església i topar-se amb la gola d'un rèptil al costat de la pica d'aigua beneïta. Les respostes foren minses i descoratjadores. Hi ha els que et diuen que sí, és ben estrany això dels cocodrils i les balenes, però no cal que hi perdís el temps, són anècdotes. No sé si un cocodrill és una anècdota; tampoc sé si molts cocodrils són moltes anècdotes o una de sola. El que sí que sé és que ja havia sentit el pessigolleig que em deia que hi havia una història per investigar, una nova història per ser contada.

Per poca zoologia que se sàpiga, salta a la vista que cocodrils i balenes són animals estranys en aquests paisatges. L'hàbitat del caiman és ben llunyà de Madrid, on n'hi ha un a la parròquia de San Ginés. De balenes, certament n'hi ha alguna per aquests mars, però Prats de Molló o Sant Martí Sarroca, que en guarden costelles en els frontals de les seves esglésies, estan en uns paratges prou distants de platges i mariners. Parlant de lleons, Pere el Cerimoniós deia que eren «bèsties assats rares

Figura 2.
Balena. Prats de Molló (Nani Hidalgo).

Figura 3.
Jacob Matham: Balena avarada a les costes d'Holanda el 1598.

en esta terra». Per això li agradava tenir-ne molts, perquè eren estranys i insòlits. Aquella era la història d'una fascinació que ja vaig explicar anys enrere. Aquesta pot semblar ben igual: una altra història apuntalada sobre el rar i l'insòlit. No deuria ser cap sorpresa, perquè, de fet, hom només escriu sobre el mateix, sempre, perquè escriu a partir de les mateixes preguntes i fascinacions. L'únic que canvia són els plantejaments, no endebades els anys passen i els interessos canvien. De nou, doncs, una altra història d'animals. Ara, només els veurem morts. L'ossamenta blanca, neta i descomunal de les balenes, i la bèstia rugosa, amb la bocassa immobilitzada des de fa segles. A punt per començar, doncs, una nova història, estranya, plena d'animals, sorprenent, insòlita, com sempre.

Balenes

Els ossos de balena que hi ha a les esglésies és ben possible que siguin d'animals que han mort asfixiats, avarats a les platges del país. Tant li fa si properes o llunyanes.

Els maxil·lars que hi ha a l'Escorial provenen de València. El dia de Corpus de 1574 aparegué una balena morta prop de l'Albufera; un any després, els ossos arribaven al monestir madrileny on encara es conserven, tot i que canviats del seu emplaçament original.

L'embarcament d'una balena sempre ha provocat una gran expectació. És de les poques oportunitats que la majoria dels humans té de veure un animal colossal, el més gran de tots els que es coneixen. Pot arribar a fer 20 metres de llargada, un pes de 70 tones, i «la boca tan gran que hi entren tres homes tots junts, costat per costat, i drets hi sobren en alt molts pams», com escriví Jeroni Pujades de la balena que anà a morir a l'Escala el novembre de 1621. Tot un espectacle. Conten que Albert Durer, en els darrers anys de la seva vida, aleshores que viatjava pels Països Baixos, s'assabentà que hi havia una balena en una platja zeelandesa. Delerós com sempre per dibuixar animals, com aquella llebre, la llagosta, el rinoceront o el papagai que encara ens meravellen, es posà en camí, amb tanta mala fortuna, però, que gairebé perd la vida. Si no tenim el dibuix de Durer, almenys podem mirar el gravat que sobre el mateix

assumpte féu Jacob Matham el 1598. En primer terme, l'animal estès; per arreu, la gentada, inquieta i admirada d'un animal de dimensions forassenyades, mort, afortunadament. Hi ha qui gateja pel cap, un altre que s'endinsa a la boca, un gos que s'enfila al capdamunt del llom. Entre la munió d'espectadors hi ha una dona que es tapa el nas i un venedor ambulat disposat a treure profit de tants badocs. Al fons, una filera de gent s'apropa per veure el monstre. Tot plegat, recorda prou i massa algunes il·lustracions de l'arribada de Gulliver a Lil·liput, el país dels nans, quan milers de personetes s'atropellaven per veure de prop la sorprenent visió del gegant i tothom corria a contemplar el meravellós espectacle.

A part de la curiositat, l'aparició d'una balena plantejava una pregunta que ara pot semblar extravagant: «què significa?». Jaume Safont portava un dietari on escriví totes les vicissituds polítiques de la Barcelona de gran part del segle xv. A més de les bandositats, lluites i guerres, també informa puntualment de tots els fenòmens extraordinaris: eclipsis, temporals, cometes, balenes. Tots i cada un d'ells tenen un significat. Són l'avís que alguna cosa extraordinària i molt important ha de succeir. El juliol de 1466 acabava l'anotació sobre una balena morta amb aquest comentari: «Déus per sa mercè nos do bons senyals e bona ventura». Any abans, amb un altre cadàver, va entendre que «no trigaria gaire en morir algun príncep» i, en efecte, en menys d'un mes moria Alfons V. Si desempolseguem el llatí veurem que *monstre*, pres de *monstrum* (“prodigi”), és un derivat de *mostrar* (“indicar, advertir”). L'aparició d'un monstre, doncs, és un avís. Tot allò que surt del normal, per gran, per inusual, tot allò que és un desordre de la natura, és un senyal del cel. El jesuïta José de Acosta el 1590 escrivia que Déu «ordena semejantes extrañezas y novedades en el cielo y elementos y animales, y otras criaturas suyas, para que en parte sean aviso a los hombres, y en parte principio de castigo con el temor y espanto que ponen».

Si això feien i creien els homes de fa molts segles, els del xx reaccionen, si fa o no fa, de la mateixa manera. Encara avui, un eclipsi desferma pors i excita la curiositat; és el temor i, a la vegada, la fascinació per un esdeveniment que està més enllà de qualsevol control i que afecta tothom per igual. És el que en diuen un esdeveniment. També ho és una balena. Continua sent el mateix animal colossal i fora de tota mida i segueix provocant comentaris de tota mena. L'única diferència és que ara, a més, omple portades, copa tots els reportatges televisius de la setmana i és motiu de discussió entre ajuntaments, ecologistes, biòlegs i comandància de marina.

A les platges del país, de balenes mortes n'hi ha i n'hi ha hagut. Avui en dia, a les costes espanyoles se'n compten unes 200. Hom ho atribueix a la con-

taminació dels mars, a la sordesa que afecta els cetacis i, fins i tot, hi ha qui parla de suïcidi de balenes. És un dir. A mitjan segle xv el fueloil es desconeixia, els plàstics eren inexistents, les naus no provocaven molestes vibracions, i les balenes apareixien, de tant en tant, mortes, estenallades al sorral. A la costa de Barcelona, entre 1448 i 1469, els dietaris donen fe de cinc balenes mortes, avarades a la platja o flotant a la deriva, com una embarcació desguarnida i putrefacta.

Passada l'estupefacció de veure una bèstia descomunal, arriba la cosa pràctica. La primera pregunta que es fan els humans quan troben un animal és: «es pot menjar?». El marquès de Villena deia que la balena és comestible. A l'*Arte Cisoria* (circa 1423), explica com s'ha d'adobar la carn, tot advertint, amb molt bon criteri, que no es pot preparar tota la peça sencera, sinó tallada en trossos petits. Això, si és vol conservar. Per menjar-la en fresc, ho explica Melville en una de les tantes pàgines memorables de *Moby Dick*. Després d'una de les primeres captures que fa el Pequod, un oficial es fa servir per sopar un filet de la balena acabada de caçar. Abans ha alligonat el cuiner de bord quin ha de ser el punt de cocció de la carn. Acabat l'apat, Melville dedica tot el capítol següent a la balena com a aliment. La carn és pesada i greixosa, acabarà dient; el paladar i la saviesa d'Enric de Villena ja ho havien advertit. A nosaltres, el consum de balena ens pot semblar estrany; no n'hi ha costum perquè no hi ha captures, altrament fan els bascos, com veurem més endavant. Tanmateix, a la carn de mamífer marí mai se li han fet fàstics. La de dofí, per exemple, es venia prou bé a la Barcelona del segle xiv. Per si interessa, es venia al mateix preu que la tonyina: 2 diners la lliura. Vistes les taules de preus, sembla que era el producte més barat. Molt per damunt hi havia l'esturió, el reig i el corball, a 8, 4 i 3 diners la lliura, respectivament.

Això no obstant, la principal utilitat de la balena serà una altra. Una balena embarrancada és un tresor, el corn de l'abundància d'oli, tones i tones de greix, tantes que no te les acabaries. Del catxalot de Port de la Selva (1752) es diu que en el moment de buidar-lo, hom en rebentà un ull, el qual esdevingué un brollador d'oli, amb un raig de dos metres d'alçada, mantingut al llarg d'un quart d'hora. I com a fet excepcional en l'ús de productes baleners, cal recordar que Tirant lo Blanc preparà un unguent amb el fel d'una balena.

Un cop tret tot el profit, hom n'enterrava les restes, sinó la fetor de l'animal en descomposició hauria estat immensa i hauria pogut provocar epidèmies. Mateu Aimeric, que escriví una geografia de Catalunya el 1767, explica dos embarrancaments de cetacis el 1723 i el 1726 —«pezes passageros de el mar de Cataluña», els anomena—, i recorda que «para evitar que estos Pezes de una magnitud increíble, corrompidos, no infestasen el aire, después

Figura 4.
Balena. Santuari de la Fuensanta (Marta Selva).

de haberles quitado la grasa y azeite, tubieron el cuidado de enterrarlos en la arena». En algun moment de la neteja i sepultura algú es deuria fer amb un os: una vèrtebra, una costella; també pot ser que, al cap del temps, amb les llevantades i els cops de vent, la carcanada quedés desenterrada. Una rastellera d'ossos escampats per la sorra, polits per l'escuma, blanquejats pel sol i la sal, netejats pels carryners. Tot a punt per entrar en sagrat.

A les esglésies trobem la majoria dels ossos que té una balena. L'estructura òssia d'una balena és una gran caixa, guardada pel costellam i tancada per les vèrtebres; el crani i les barres (o maxil·lars), les aletes i la cua. Els ossos més habituals a les esglésies són les costelles. La majoria estaven col·locades a l'exterior del temple, damunt una de les portes. L'octubre de 1423, el capítol de la catedral de Barcelona féu «metre la costella de la balena la hon està, sobre lo portal nou». A la parròquia dels sants Just i Pastor, les dues costelles «queden a un costat i altre del portal major d'eixida al fossar», explica el baró de Maldà, a finals del segle XVIII. Unes estaven del tot clavades; altres, fixades al mur només per un extrem, com a Prats de Molló, on la costella que hi ha a l'entrada sembla un garfi colossal, el penja-robes d'un gegant.

Més excepcionals són altres ossos. Els maxil·lars, que són els de més grandària, també són els més rars. Per això, diria que són peces de categoria. Només n'he vist a panteons reials. Dues a l'Escorial, i al panteó dels reis de França, a Sant Denis de París, n'hi havia quatre. D'omòplats, o més ben dit, ossos de les aletes, en tenien al santuari de Paretdelgada, a tocar de Reus, i a l'església de Sant Baldiri, a Port de la Selva. Les vèrtebres són tota una altra cosa. Estaven a l'interior i escampades per terra, perquè s'usaven com a tamboret. Al santuari del Puig de la Creu, església del municipi de Castellar del Vallès, un tros d'espina servia de setial.

Cocodrils i caimans

El caiman és un cocodril d'Amèrica. Més petit que el seu parent africà i no cal dir que el d'Àustràlia, segurament el rèptil més gegantí de la terra. Hi ha moltes altres diferències morfològiques, però no crec que calgui fer un curs intensiu de zoologia per continuar la història d'aquests animals penjats a les esglésies.

El caiman era una bèstia tan estranya en aquesta terra que ni nom tenia. Quan els primers descobridors i conquistadors arribaren a les Índies, l'anomenaren *llangardaix*, una versió corregida i molt augmentada del petit rèptil que coneixien. Per diferenciar-lo en deien *Lagarto de las Indias*, i també *Pez lagarto*, una construcció sorprenent, per tal com el *llangardaix* defuig els corrents d'aigua, just el contrari del cocodril, al qual li són vitals. En tota experiència d'un viatger sempre hi ha un punt crític quan nota que les paraules de la pròpia llengua no serveixen per designar tot allò nou que veu, perquè desconeix aquella realitat. I en lloc de voler-la conèixer, el que fa és continuar-la ignorant, i tot queda reduït a un calc lingüístic aproximatiu. La biologia i la geografia van plenes d'aquest colonialisme de la llengua, i que pot anar des del gall dindi fins a la pinya americana, i àdhuc a la toponímia, com aquell Ríu Lagartos de la península del Yucatán. No serà fins a finals del segle XVIII, quan els viatgers que comentin les meravelles de les esglésies, en veure les bèsties, faran servir la paraula *caimans*.

Fins aleshores, doncs, als caimans que hi havia a les esglésies se'ls denominava *llangardaix* o alguna de les variants de la paraula. A Ripoll tenien un *lluert* i a Berlanga de Duero un *ardacho*, que serà el mateix que un *fardatxo*, nom amb el qual és conegut el *llangardaix* en terres de l'Ebre. Els viatgers francesos que visitaven les esglésies d'Espanya fan servir la mateixa paraula en la seva llengua: *lézard*. «Nous avons vu, élevée en l'air la peau d'un lézard remplie de paille», diuen uns que el 1726 van veure un cocodril a Santo Domingo de la Calzada. A la documentació també és excepcional l'ús del terme *cocodril*. Qui l'usa sol ser eclesiàstic, és a dir, amb coneixements de llatí, el qual té la paraula *crocodilum*. Narcís Camós, que era religiós dominic, diu que a Cervera hi ha «un cocodrilo o lagarto». I mossèn Porcar, beneficiat de la parròquia de Sant Martí, de València, anota en el seu dietari que el Patriarca Joan de Ribera «feu posar en lo front de la entrada de la primera porta del seu seminari un cocodrillo».

El gran moment de l'arribada dels cocodrils a les esglésies és entre els segles XVI i XVII i vénen d'Amèrica. Només els més antics són africans; els han portat els portuguesos. Hieronymus de Münzer en veié uns quants quan passà per Lisboa a finals del segle XV. Després, en la visita que féu al

Figura 5.
Caiman. Santuari de la
Fuensanta (Marta Selva).

monestir de Guadalupe, anotà que hi havia la pell d'un cocodril, portat de Guinea. Més enrere en el temps, el 1260, hi ha l'exemple de Sevilla. També és africà, ara d'Egipte. Tanmateix, aquests són casos excepcionals; la norma general és que d'ençà la descoberta i conquesta de les Índies, la procedència més habitual de les peces serà americana. Segons es conta a les històries de l'església de San Ginés, de Madrid, el caiman que hi ha sota l'altar de la Verge del Remei prové de Portobello, al Panamà caribeny. Els dos de València foren tramesos pel virrei del Perú el 1606. També són americans i del segle XVII el de Sonsoles i de la Fuensanta de Còrdova. El de Berlanga de Duero fou portat el 1541 per fra Tomàs, fill de la vila, dominic, bisbe de Panamà, descobridor de les illes Galápagos i, diuen, introductor del tomàquet a Espanya.

Són escasses les mencions a la tramesa de les bèsties, però, pel poc que se'n sap, sembla que la travessa de l'Atlàntic es feia amb els animals morts, dissecats. És l'opció més sensata. Navegar per l'oceà amb un caiman viu deu ser cosa complicada, perillosa i no gaire recomanable. Les dificultats s'atenuen una mica si l'animal és jove; la gàbia és manejable i amb precaució se li pot apropar el menjar a la boca. Un cop a terra, comencen uns altres problemes. L'animal, que té una ràpida creixença, deixa de ser aquell llangardaix de morro pla i llargarut per esdevenir una bèstia d'unes dimensions extraordinàries, que gasta una violència ferotge, i que a cada badall exhibeix una dentadura inquietant. No hi ha qui se li acosti. És ben significatiu que, en les històries naturals de les Índies, en parlar dels caimans, els autors (Fernández de Oviedo, Acosta, Diego de Langa, entre altres) es detenen a explicar, amb detalls i exemples, la manera de caçar-los, cosa que no fan quan escriuen sobre les altres feres. A Colòmbia encara contenen que Francis Drake «se daba al deporte de cazar caimanes a

cañonazos, que luego hacía remendar y rellenar de paja para llevárselos a la reina Isabel». Tota la feina, doncs, es feia a les Índies, on deixaven l'animal a punt per ser enviat a la metròpoli. Els caimans, doncs, arribaven embalsamats. Ara bé, el tractament de taxidèrmia era bastant primari. Amb el de Berlanga de Duero s'aprofità que l'animal estava decapitat per botir-lo de draps. Altres exemplars es farcien de palla. El que hi havia a París, a Sant Antoine, havia estat preparat mitjançant una curiosa tècnica veneciana d'embalsament: bullit en oli. En fi, maneres que no ajuden gaire a la conservació de l'animal. Quan el caiman de Sonsoles fou restaurat el 1993, l'equip encarregat de la tasca es trobà amb un «caimán disecado, sin tratamiento de taxidermia, realizando sus características animales por medio de injertos, que consisten en alargar el tamaño de la cola por medio de maderas e imitar la forma de la cabeza con tarlatana. Tanto dientes como lengua estan hechos en madera; ésta última pieza, articulada, se mueve por medio de cuerdas. Una pintura de color verde intenso cubre toda la piel», segons escriví el restaurador en l'informe del tractament efectuat.

A diferència de les balenes, els cocodrils i caimans solen estar sota cobert. Damunt del cor de l'església, com als caputxins de Cervera i als franciscans de Lisboa. A Madrid, als peus d'un altar. A l'atri, el cordovès de la Fuensanta. Als claustres estaven penjats de les voltes, amb el ventre blanquinós i les urpes esmolades sota els ulls, com tots els pelegrins a Montserrat pogueren veure abans que el monestir fos cremat i destruït pels francesos. Moltes vegades, la presència del caiman era prou potent com per donar nom a tot l'indret on estava exposat. El claustre del monestir de Montserrat on n'hi havia hagut fins a sis, era conegut com el Claustre dels Llangardaixos. Així mateix, a la catedral de Sevilla una de les naus és coneguda

Figura 6.
Caiman. Calzadilla (J. M. Gavín).

com la Nave del Lagarto. També n'hi ha que estan clavats a la paret o a una columna, amb el morro dirigit cap a terra i la cua enlairada, com encara estan el Corpus Christi de València i el de Sant Bertran de Cominges. A l'ermita de Sonsoles, el tenien penjat per la cua amb una cadena. A Calzadilla, els dos que hi ha estan guardats en una vitrina. També n'hi havia de portàtils; el sacristà els posava i els treia cada dia. Josep Romeu reporta un testimoni de Ripoll, el qual recorda que cada dia, en obrir la porta de l'església de Sant Eudald, penjaven la pell del lluert a la part exterior del temple. A més d'aquest, eren pocs els que estaven a l'exterior. Al Monestir de Santa Maria del Puig i també a la catedral de Toledo, a l'entrada, damunt la porta. Si la boca estava oberta, entrar a l'església passant per sota aquella bocassa deuria ser corprenedor. Una manera de forçar al recolliment, d'invitar al silenci i d'imposar respecte i por. Teodor Lorente recordava que ell encara havia vist un rètol que hi havia al costat del caiman del Puig de València: «Si en silenci a dins no esteu, a mon ventre parareu». En altres esglésies, l'amenaça no era tan brutal. Un capellà deambulava pel temple, amb hàbits i una vara platejada, vetllant perquè els fidels no esvalotessin i guardessin silenci; per això, se'l coneixia com el mestre de silenci.

Observant un mapa amb la distribució de caimans i balenes hi ha un fet molt clar. El primer que es veurà és que tant n'hi ha ran de mar com terra endins, però això és cosa que no té cap importàn-

cia, perquè ja es sabut que no són animals autòctons. Més important és veure que la majoria dels caimans i cocodrils són fora de Catalunya. Passa tot el contrari amb les balenes, que aquí són majoritàries. La poca representació de caimans a Catalunya, amb els cinc santuaris on n'hi hagué, podria ser explicada per la prohibició de comerç directe amb les Índies. Tanmateix, els de Montserrat i Cervera són mencionats en documents del segle XVII, quan encara faltava molt per l'abolició del monopoli de comerç (1778). La primera edició del *Jardín de María*, del pare Camós, en el qual es dona notícia del cocodril de Cervera, és de 1657. I el viatger francès Barthélemy Joly, que passà per Catalunya el 1603, en arribar a Montserrat parla dels «grands lézards et de bêtes monstrueses». Val a dir que Joly és un viatger un pèl misteriós. Se sap ben poca cosa d'aquest conseller i almoiner del rei de França, a més d'escriptor molt fi i astut. És una mica sospitos que el seu text sigui l'únic en què es parli dels cocodrils de Montserrat en una data tan reculada, perquè no serà fins al segle següent que la majoria de pelegrins i viatgers a Montserrat els esmentaran. Les excepcions de Cervera i Montserrat, amb les que tampoc cal capficar-se gaire, poden entendre's de diverses maneres. Una dirà que l'esmentada prohibició fou menys important del que s'ha acostumat a dir. També hi ha la possibilitat que les bèsties no fossin americanes, sinó del Nil o del Níger, i per això, en els documents que les mencionen, són anomenades *cocodrils* i no pas *caimans*. O bé podria dir-se que algú de fora de Catalunya portés les bèsties. Finalment, cal recordar que hi havia botigues, botigues on els pelegrins podien adquirir la pell dels animals. Quan arribava la flota de les Índies, veure el riu de Sevilla i l'Arenal era tot un espectacle; per ci i per llà hi havia totes i cada una de les meravelles d'un altre món. El desvagat que passejava pels molls de Sevilla, i també pels de Lisboa, es quedava admirat dels magatzems, plens a vessar de canya, ocells, patates, caimans; tot de productes colonials a l'abast, l'exotisme a punt per portar a casa. El 1611, un viatger polonès que visità Lisboa no feia més que meravellar-se. Les botigues i cases de comerç estaven plenes de preciositats i coses rares de les Índies, fins al punt, diu, que quan hi entrava «es figurava que vivia enmig d'aquells països».

A partir del segle XVI, els caimans s'imposen en l'ornamentació de les esglésies catòliques. A més de les hispàniques que he esmentat, a Itàlia, per exemple, la ruta del cocodril ens portaria a Santa Maria de la Gràcia, prop de Mòdena; al santuari de la Madonna de Campagna, a Verona; a Sant Giorgio di Almenno, Bèrgamo; entre altres ciutats. Se'n troben tants i a tants llocs, que podries pensar en una moda. Eren la novetat, amb tot el llustre de nou i d'exòtic. Si Amèrica generà un doll d'or i plata, una revolució en els preus i una inflació mai no

vista, a més de modificar la dieta i posar en qüestió la majoria de les idees geogràfiques, en menor escala, Amèrica també és l'arribada dels caimans, els quals provocaran un munt de canvis: des de la decoració de les esglésies fins al llegendari.

Els caimans formen part del gust del moment, com algú definí la moda. Pot sobtar que parli de modes a l'Església, però aquesta institució, com res ni ningú, tampoc se n'escapa. Com si haguéssim oblidat les que hi ha a l'art litúrgic o a la indumentària religiosa. Els puristes diran que es tracta d'estils, perquè sembla que aquesta paraula té més transcendència. Si la paraula *moda* molesta, quedeu-vos amb la de *tendències* o *maneres*, i aleshores direm que els caimans són una manera d'omplir les parets de les esglésies, segons el gust d'una època.

La zoologia com a art decorativa

Bé, ja tenim la peça catalogada (procedència, distribució geogràfica, emplaçament). Ara començaran les preguntes, que, de fet, totes es resumeixen en una: «què hi fan bèsties a l'església?». La resposta més habitual —perquè és la més fàcil— ha estat veure-les com un exvot.

Dels ossos de balena clavats en els murs dels temples, és comú dir que són ofrenes de la gent de mar després d'haver sobreviscut a un naufragi o temporal. Això és el que hom explica de les costelles de Prats de Molló o de Sant Sebastià, l'ermita de Palafrugell. Ossos en reconeixement d'un benefici rebut per intercessió divina.

Dels caimans es donen dues explicacions; una segueix el model de Sonsoles, Madrid, o Montserrat. Viatgers en terres llunyanes i mars remots que, en un mal pas, es troben amb la bèstia. Pregunuen i, per intercessió d'alguna potència celestial, l'animal cau fulminat. Agraïts al cel, envien l'animal escorxat al santuari. Els altres caimans són una variant d'aquest model. L'encontre amb l'animal no era a l'altra part del món, sinó a tocar mateix de l'església on després es conservarà embalsamat. És a dir, que a Cervera hi havia un gran sauri que atemorïa els vilatans; a les rodalies de Ripoll, un altre de molt ferotge; no tant, però, com el que hi havia a Berlanga de Duero. Sembrava de pànic els camps de Sòria atacant donzelles i desenterrant cadàvers del cementiri, de tant afamat com estava. En tots els casos, morta la fera que tenia el poble sotmès, hom l'espella i la porta al temple en una cerimònia d'acció de gràcies.

Semblen, doncs, exvots de gent que ha vist trontollar la seva vida per l'atac d'un caiman o que ha naufragat per una investida de balena. No dubto que hi ha hagut gent amenaçada i, passat pel perill, s'hagi pres la molèstia de netejar i buidar una balena, polir-ne els ossos, carregar-se'ls a l'esquena i

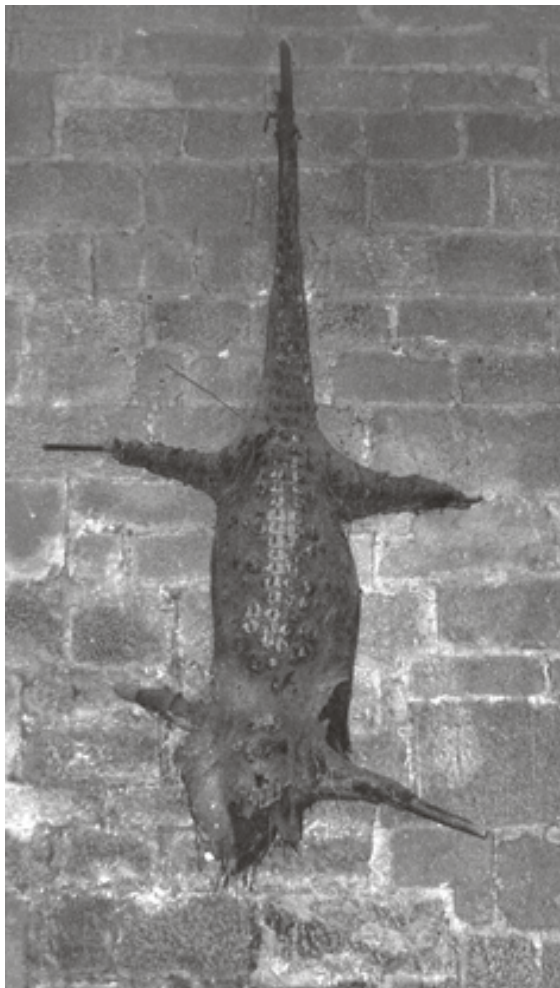

Figura 7.
Caiman. Colegiata de Berlanga de Duero (Sòria). Foto J. Berchez

pujar fins a l'ermita. Només calen temps i eines. A Port de la Selva, el 1752, estigueren quatre dies i quatre nits per netejar somerament un catxalot. Fou una feineda de forçats en què intervingué tota la població, perquè l'autoritat, mitjançant un ban, prohibí a la gent sortir del poble per tal que tot-hom treballés en les tasques de neteja i desguàs i, en acabat, enfonsar l'animal mar endins. Ara bé, a l'hora de considerar-los com a exvots convindria preguntar-se com és que aquests animals (recordeu que rars en la fauna del país) són els que predominen a les esglésies. Dit d'altra manera: com és que d'exvots referits als perills d'animals, només n'hi ha de caimans i balenes? Fa estrany de no trobar-ne de bèsties autòctones, com si els únics animals que ataquessin els creients fossin cocodrils i balenes. En aquest país hi ha hagut prou gent atacada per óssos, morta i devorada per llops i, que jo sàpiga, mai han estat exposats al temple. Només hi he vist algun senglar escadusser gràcies a Marià Vayreda. A *La punyalada* diu que «al santuari de la Mare de Déu del Mont me mostraren dins d'un exvoto els ullals del darrer senglar d'aquelles boscuries [...]». També n'hi ha una vaga referència a la novel·la *L'hereu* de Prudenci Bertrana. Parlem un

Figura 8.
A. de Laborde: Claustres de Montserrat.

moment del llop. Un llop devorador de criatures, un cop ha estat caçat, no he vist mai que se'l pengés a l'església. I mira que el llop, a ple dret simbòlic, hauria de ser dels primers a entrar al temple, mort, vençut. Formaria part de la iconografia del mal abatut, als peus de sants i santes. Des del moment en què Crist és el Bon Pastor, i els fidels, les ovelles, indubtablement el llop és l'enemic, l'encarnació del mal. El llop mort servia per altres coses que no pas decorar esglésies. Cert, també se l'espellava, però amb la pell es feia la capta. Els caçadors anaven de casa en casa, mostrant la pell, demanant i recollint el que la gent els donava, agraïda per haver-los lliurat de la mala bèstia. A vegades, la pell del llop mort era penjada a les tanques i portes dels corrals, en la creença que els vius no s'hi apropiarien.

Recordem què és un exvot. «Do fet a Crist, a la Verge, a un sant, en compliment d'un vot, en record d'un benefici rebut, consistent en un objecte que es penja a la paret, al sostre, del temple», transcripció d'un diccionari. N'hi ha de sanats, captius, gent que ha sofert tempestes i naufragis; altres són dels que han sobreviscut a l'atac de bandolers, accidents diversos i desgràcies vàries. A part dels pintats, els més coneguts són els oferts per la gent de mar: miniatures de vaixells o objectes de mida real, com aquell rem del trenta-quatre narrat per Ruyra. Narcís Camós, en el viatge de tres anys que féu a mitjan segle XVII per les ermites i esglésies de Catalunya, ofereix un complet inventari d'exvots. Per exemple, a Nostra Senyora del Coll, del bisbat de Vic, veu «cuadros, telas, muletas, cadenas, sombreros, una navacilla, y otras muchas cosas que tiene ofrecidas [...]». A la Salut, de Tortosa, parlant de les «muchísimas maravillas» esmenta «las dádivas que tiene ofrecidas de oro, plata y seda, con muchos cuadros, piernas, grillos, esposas y otras mu-

chísimas de cera que tiene en su iglesia». Podria seguir amb més i més citacions, però en la relació de presentalles mai trobaríem cocodrils ni ossos de balena. I no és que no en veïés; a Montserrat deuria veure el Claustre dels Llangardaixos, i és ell mateix qui dóna la notícia del caiman de Cervera. Per a Narcís Camós, i diria que també pels seus contemporanis, cocodrils i balenes no eren exvots. Eren una altra cosa.

També es diu que hi ha animals que han arribat com a regal a l'autoritat. Seria tornar a explicar la història de les col·leccions zoològiques que tenien reis i bisbes com a signe de distinció i de poder, si no fos perquè cocodrils i balenes reben un tractament especial. A diferència del destí final dels altres animals de les col·leccions, en aquests hi ha la voluntat de conservar-ne les despulles. I, a més, reis i dignataris de l'Església són del mateix parer: el millor emplaçament que pot tenir un cocodril és la paret d'una església. Aquest serà el cas de Sevilla. El 1260 un ambaixador del soldà d'Egipte regalà a Alfons X un cocodril; quan morí, fou dissecat i penjat en una de les naus de la catedral. Igualment, a París, quan el 1517 Francesc I rebé dels venecians un cocodril, el féu posar a la paret de l'església de Saint Antoine. També Felip II. El rei havia tingut lleons, elefants, estruços, camells i, fins i tot, un rinoceront. De cap no en queda altra cosa que polsosos testimonis recollits en papers de l'època. En canvi, els maxil·lars de balena encara els podem veure. Són a l'Escorial, on Sa Majestat els féu clavar en una de les parets del monestir. I el mateix Joan de Ribera, arquebisbe de València. A la seva finca d'Alboraia tenia una notabilíssima col·lecció d'animals, amb cérvols, guacamais, estruços, lleons. També féu com els monarques, de totes les bèsties que reuní, l'única que conservà, penjada al temple, fou el caiman que havia rebut com a regal del virrei del Perú. El 7 de juny de 1606 ell mateix el féu col·locar a la paret de l'església del Corpus Christi.

Fossin regals, fossin exvots, fos el que fos, el cas és que caïmans i balenes estaven a l'església. Eren una part de l'ornamentació. Una ornamentació acumulativa de tot allò que era considerat excepcional, estrany, valuós. A més d'aquests dos, a les esglésies hi havia altres restes d'animals. Sense ànim de fer-ne un inventari, i només amb una ràpida ullada, podríem veure queixals de serp (Tarragona); ous d'estruç als llums d'esglésies valencianes i mallorquines, o bé fet costat al Sant Crist de la catedral de Burgos. També veuríem, a València, el queixal d'un hipopòtam, el qual, fins que un arquebisbe il·lustrat el féu retirar, s'havia estat venerant com una de les dents del gegantí sant Cristòfol. Innombrables ossos de peix serra i de peix espasa, com els conservats a les ermites de San Segundo (Àvila) o a la d'Arriotoquieta (Zumaia). I, en fi, banyes d'unicorn, o, si voleu, de narval. Algunes esglésies prou afortunades tenien aquesta peça tan

cobejada, tant pel seu significat religiós, com perquè era un segur detector de verins.

Bèsties a l'església, doncs. Part de l'ossamenta d'unes. Dissecades, les altres. Restes del món animal a les parets del temple. Ara bé, no cal entusiasmar-se massa de presa i anar directament a les conclusions; seria prematur, perquè de cocodrils i balenes n'hi havia (i alguns encara es conserven) en edificis d'altres institucions. Comencem pel règim municipal. A l'Ajuntament d'Amsterdam, damunt la porxada, hi havia penjada una costella de balena, segons es veu en un dibuix de Pieter Saenredam. Una altra, al palau comunal de Verona. Al de Brno, encara es conserva el cocodril que hi arribà el 1608. A Nîmes n'hi ha quatre, penjats al buit de l'escala d'honor de l'ajuntament. Passar per sota els cocodrils és un pas obligat per a tots els nuvis de la ciutat, perquè l'escala mena al saló on se celebren els casaments. Per això, un modisme local identifica les parelles que no estan casades amb la dita *ils ne sont passés sous les lézards*. Ara som a Nàpols; al Castellnou, també dit Maschio Agioino, hi havia un enorme cocodril damunt l'arc d'entrada al pati del castell. Finalment, en cases particulars també hi havia aquestes restes d'animals. La de Cornelius de Maan seria una de tantes pintures d'interior flamenc que cauria en l'oblit, si no fos per les peces que decoren l'habitació. Com sempre, la llum que entra pel finestral, uns quants mobles i unes figures copsades en la intimitat. S'estan ensenyant petxines. Al costat del rellotge de paret, hi ha banyes i ossos d'animals marins entre els quals destaca el morro d'un peix serra. A Ciutat de Mallorca, el denominat Drac de Na Coca —un caïman dissecat— estava guardat en una casa particular, i una vegada l'any era exposat al públic, quan se'l penjava a la façana de l'habitatge. També en té l'Avar de Molière (1668). Una de les operacions financeres d'Harpagon és col·locar en préstec un munt de rampoines. En l'inventari que presenta hi ha un llaüt sense cordes, un joc de l'oca i la pell d'un caïman, «curiositat agradable per a penjar del sostre d'una estança».

Tot i que aquesta història se centra en restes d'animals documentades entre els segles xv i xviii, i conservades en esglésies, no hem de perdre de vista que en temples d'arreu del món, erigits en honor de les més diverses divinitats, i en qualsevol època, trobaríem el mateix: pells i ossos i més ossos, perquè tot temple sempre té un lloc per a la Bèstia, el Monstre. Plini el Vell (8,14) explica que en un dels temples de Roma es conservava la pell i les mandíbules d'una serp colossal, morta per l'exèrcit prop de Cartago. Així mateix, en un dels temples de l'antiga Joppe, l'actual Jaffa, hi havia exposat l'esquelet d'una balena. Una llegenda afirmava que era la que fou morta per Perseu. Quan els romans ocuparen la ciutat, l'esquelet fou portat a Itàlia, amb tota la pompa d'una marxa triomfal. Tan lluny en

el temps com en l'espai, Lleó l'Africà, al segle xvi, quan travessava la Berberia, es va topar amb un temple embigat amb ossos de balena. Una costella colossal estava clavada a terra, formant un mig arc que un home, dalt d'un camell, no arribava a tocar. I en el Cartago de sant Agustí, hom veia en pública exposició els maxil·lars d'una balena que el sant creia, erròniament, que eren costelles. Després d'aquest petit recorregut, convindrem que els viatges, o almenys llegir-ne, sempre donen una mica de llustre, el convenient per no quedar-se estancat, tirar cap al més fàcil, i també sabrem que és millor deixar els exvots per als malalts i els presents a súbdits que volen quedar bé. És hora de tornar a entrar al temple ple de bèsties i mirar-lo de nou. Cocodrils i balenes i alguns altres animals, a més de fer de la zoologia una de les arts decoratives, convertien el temple en un aplec de meravelles; en un lloc on s'hi exposava tot allò de rar i d'extraordinari que hi ha al món. Vist avui, com són de desguitarrats i despullats els temples, ens pot costar de veure aquesta munió d'ossos, becs, queixals, ous, pells. Vegem-la com a meravella. Contemplar les meravelles del món també pot ser un ritual de perfeccionament interior, tal com ens ensenya el Fèlix lul·lià.

La fi de les meravelles

L'església és plena de meravelles. La primera i primordial és Déu. Més arran de terra, hi ha les meravelles del món. Al costat de les delicades peces d'orfebreria, les relíquies i els ornaments sagrats, s'exhibeixen meravelles i monstrositats de la natura. Branques de corall encastades en una virolla d'or, meteorits caiguts del més enllà, ous d'estruç, creus de verdures, entre les quals despunta un crucifix fet amb una col, tota la gamma de banyes, corns i ullals pertanyents a elefants, antílops, narvals i unicorns, i els —ja coneguts a aquestes alçades— ossos de balena i cocodrils dissecats. A l'església hi ha una rastellera d'objectes rars i curiosos, fets amb materials ben heterogenis —or i os, pedreria i fusta, cera i pelleríngues— i disposats en un amuntegament no tan llunyà de l'exposició d'objectes trobats tan car als surrealistes.

Deixem les relíquies per a mans devotes i fixem-nos en els altres objectes. Es tracta d'un material que pot ser qualificat com a rar i estrany. Són meravelles de l'art i meravelles de la natura; monstres, per la mida inusual; prodigis, per insòlits; és a dir, el que en llatí es deia *mirabilia*, mot que designava tot allò sorprenent i notable, adjectiu que «tenen per frontera màxima el concepte de sacralitat» (Llompart). A la corrua d'adjectius caldria afegir-hi els d'*extraordinari*, *insòlit* i *monstruós* per copiar tot allò que el temple acollia en molt bona disposició. Per exemple, com he dit abans, el

monstre és una criatura especial del Creador, un senyal del Cel. Ben clar ho argumenta fra José de Sigüenza quan, en justificar perquè parla de la balena que hi ha al monestir de l'Escorial, diu que cal fer memòria del fet «pues están presentes los fieles testigos de este monstruo de naturaleza, y no nos espantan sus obras admirables cuando las refieren autores graves y en ellas alabámos al Criador».

Pàgines enrere preguntava què hi fan cocodrils i balenes a les esglésies. Tornem-hi, però ara ho formularé d'altra manera: per què hi ha meravelles al temple? Sant Agustí i altres mestres en espiritualitat ens explicarien gran coses sobre les meravelles de la Ciutat de Déu, començant per allò que van deixar escrit: «etiam mundo ipse miraculum». Però apartem aquests sabers fins que no ens aclaparin els trencacolls de la teologia, i anem cap a la cosa pràctica. Són innombrables les maneres com l'Església ha procurat captivar i atreure l'atenció de la gent. Les més conegudes són la música, i la pompa i teatre de la litúrgia. Ara bé, només referides a l'*atrezzo* hi ha moltes altres maneres. Des del moment que és sabut que l'anomalia excita la curiositat, és comprensible que el capítol de la catedral de Barcelona manés fer penjar una costella de balena, com una manera de captar l'interès dels fidels. La nota erudita la donarà un frare italià, citat per Lugli, quan parlava dels ous d'estruç a les esglésies: «In nonnullis ecclesiis duo ova struthionum et huiusmodi quae admirationes inducunt et quae raro videntur, consueverunt suspendi: ut per hoc populus ad ecclesiam trahatur et magis afficiatur».

Malgrat que l'Església és universal, la història de la institució no és altra cosa que un seguit de disputes internes (cadascuna representada amb el seu hàbit) i rivalitats ferotges. Són aspectes de la lluita pel poder que, en gran mesura, passa per la captació dels fidels, amb un interès especial —o millor, compost— sobre llurs donacions. És tan simple com això: del que es tracta és del prestigi. Exposant aquestes meravelles de la natura, l'església que les té guanya anomenada sobre les altres del rodal. Un repàs als centres de pelegrinatge més concorreguts fa veure que és a partir de la possessió dels objectes rars i estranys, que es fonamenta la fama i el prestigi de catedrals i santuaris. Fins sembla que arriba el punt que diries que tota església que es preciés, a més de relíquies que la fan famosa, necessita el seu monstre. Amb el temps, es donarà el cas que, a vegades, per manca de caïmans o balenes, hom tirarà amb el que trobi. Per exemple, durant molts anys, a l'ermita de Santa Fe, a Organyà, hi hagué la pell d'una serp, pelleringa prou habitual als boscos durant el període de la muda.

En fi, per què cocodrils i balenes al temple, per què meravelles al temple? La resposta no cal anar a buscar-la a sant Agustí, sinó a l'antropologia: el sagrat és allò rar, el que està més allunyat del quotidià. Les meravelles, ho són perquè no són habituals.

Caldria documentar-ho més, però diria que en pobles on les balenes formen part de la cultura del país, els ossos no es col·loquen als temples. Per a ells, la balena era un afer massa important com per ser sagrat. Era útil a efectes d'indústria, d'alimentació, de tributs. En molts pobles del Cantàbric es pagava el delme de l'oli de la balena al capítol de la catedral corresponent, com encara recorden a Cudilleros (Astúries) i a Mondoñedo (Galícia). Pel que fa a la indústria, al País Basc existí una potent indústria balenera, almenys des del segle XIII. Hi havia una flota especialitzada en les captures, i factories per aprofitar tots els recursos de l'animal, començant pel greix, convertit en oli en unes destil·leries, com aquella que el 1415 funcionava a Sant Sebastià. La carn formava part de la dieta, amb la llengua com a menja exquisida reservada per a les grans ocasions. Andrea Navaggero, el viatger del segle XVI, diu que és excel·lent i molt saborosa. El llom, menys apreciat, era enviat a molts indrets i era una menja habitual de Quaresma. Els ossos mai es menyspreaven. Les vèrtebres s'utilitzaven com a tamborets i les costelles s'empraven en la construcció de cases i per fer les tanques d'horts i corrals. Igualment feien els pobles escandinaus, i a Nova Anglaterra, que durant bona part del segle XIX fou la capital de la captura de la balena, era corrent decorar els porxos de les cases amb els maxil·lars de l'animal.

Cocodrils i balenes, juntament amb les altres meravelles, formen una part del tresor de l'església. L'altra part està formada per tots els quirats repartits en llànties, custòdies, canelobres, vestits, i també pel que avui en dia en diem «obres d'art». Els estudiosos que s'endinsen en la genealogia dels museus consideren que tots els objectes del tresor formen una col·lecció, és a dir, cada peça només es pot entendre en relació amb el conjunt de la sèrie. Per tant, veure les restes d'animals com a exvots no té cap sentit, i ni cal pensar a fer una interpretació simbòlica de les peces. Com a bons professionals, els preocupa la seva feina, en aquest cas, els museus, dels quals busquen antecedents per poder justificar-se i entroncar amb sabers de nissagues mil·lenàries. Així, segons el seu punt de vista, l'agombolament de peces que era el tresor és el precedent del museu. El tresor, insisteixen, era una col·lecció amb tots els ets i uts; cosa que deu voler dir tècniques de conservació, catàlegs posats al dia, i les manies dels conservadors. D'altre parer són els medievalistes. Considerar que el que hi havia a les esglésies, ermites i monestirs medievals eren veritables col·leccions museogràfiques ho troben exagerat i fora de lloc, perquè tenen una altra idea del que podia ser l'església. Durant molts segles fou un dels pocs edificis comunals i, en molts indrets, l'únic. I sempre, el de més capacitat. L'església era un local que acollia les més variades necessitats de la comunitat. Les portes servien de tauló

d'anuncis on s'hi penjaven libels, proclames i tesis. A l'atri, s'hi feien representacions teatrals. Moltes esglésies de poble servien de graner, i algunes de ciutadanes eren un fòrum polític. Les institucions civils que no tenien local propi hi celebraven els seus actes. «La cort general de Catalunya, la qual celebrava en lo claustre de la Seu de Barchinona», llegim una i altra vegada a les anotacions de Jaume Safont. Per tant, una cosa és una església com el local comunitari per excel·lència, i amb racons convertits en magatzem de sabers, curiositats i meravelles, i tota una altra, veure-la com un museu.

El camí per arribar al museu és llarg de segles. Passa per diverses etapes i pateix canvis en la valoració dels objectes tractats. El més important serà l'arraconament de les meravelles. Partim d'un lloc de culte i obert al públic que té i exposa joies, pintures, objectes estranys i meravellosos. La primera etapa són les cambres d'art i de meravelles del segle XVI. Són aquelles habitacions on no es veu la paret, atapeïda com està amb pots amb formol, closques de tortuga, vitrines amb petxines, làpides, pintures, i sempre, al sostre, un cocodril penjat. Després vindran altres etapes: la galeria, les col·leccions reials i aristocràtiques, els salons de pintura, els botins de guerra, i al final ens trobarem el museu com a institució pública. Durant molt de temps el recorregut haurà estat un traspàs d'obres, o, si voleu, un espoli a la societat eclesiàstica perquè la societat civil pugui omplir els seus museus. El trasvàs s'haurà fet seguint un criteri. Les obres que arribaran al museu serà la part del tresor més apetitosa, considerada segons valors de cotització artística. Pintures i escultures deixen l'església; el que quedarà serà tot el parament litúrgic (casalles, llànties, calzes, creus) i també els ossos de balena, les pells de cocodril i tot aquell arsenal de meravelles. El museu no les vol; els estudiosos de l'art no les reconeixen com a objecte de les seves tesis i disquisicions. Per altra banda, els museus d'història natural ja tenen peces més ben conservades. És d'allò més significatiu que de les poques peces de caimans i balenes que han anat a parar a museus, sigui a museus de titularitat eclesiàstica. Al diocesa de Palma hi ha el de Na Coca. Al de Solsona, un tros dels ossos que hi havia a Sant Llorenç del Munt. Els altres s'han quedat on eren, a l'església, però arraconats.

Ossos de balena i pells de cocodrils ja no sobten ni torben fidels ni infidels. Fa molts anys que han deixat de ser una meravella, és a dir, objectes per quedar-se'n admirat. Ara no cal posar-se a pontificar sobre el sagrat i la pèrdua dels valors meravellosos en el trànsit a un societat civil i industrial, només amb els exemples del destí de dos caimans es veurà prou bé com els valors han canviat fins a perdre'n el sentit. Tot allò que havia estat considerat com a meravellós, en el moment que ja no me-

reix aquest qualificatiu, ha anat a parar a les golfes —en cas de tenir golfes. Si no, han quedat com a simple curiositat. El cocodril de Ripoll, els anys trenta del segle XIX, ja no estava exposat, sinó retirat a les golfes de l'església de Sant Eudald. El mateix canvi s'observa amb el caiman dels caputxins de Sarrià, a Barcelona. Quan la congregació va rebre un caiman dissecat es cregué oportú col·locarlo al museu etnogràfic que té aquell convent. Era el 1929 i feia ja molts anys que cocodrils i balenes havien deixat de representar qualsevol idea de sagrat i meravellós.

El cas és que avui el lloc propi de les meravelles, dels objectes curiosos i rars, no és l'església. Tot allò de rar, extraordinari i sorprenent no cal anar a veure-ho a l'església. El lloc idoni tampoc és el museu. La societat actual té altres espais on exhibir les meravelles: podrien ser el circ, el zoològic, les fires internacionals. Tanmateix, des de fa uns anys tot ha quedat reduït i aplanat a una pantalla: de cine, televisió, ordinador.

Cocodrils i balenes, què són ara? Per a mi, unes notes de lectura, pàgines per continuar escrivint. Poca cosa més deuen ser aquestes andròmines. A banda dels que s'han perdut, cremat, arnat i trencat, els que han pervingut continuen a l'església i tenen la consideració de curiositat local. Caimans i balenes queden barrejats en el pòsit de tradicions i costums. Un aiguabarreig que fa les delícies de guies turístiques especialitzades en rutes per llocs insòlits i màgics. Allà hi trobareu hòsties voladores, llums misterioses, gent que camina damunt les brases i altres que passen imatges en una barca, pous on es llençaven amants desesperats i la darrera nova sobre el misteri dels templers. En fi, restes de creences gairebé intel·ligibles, i que sembla que només tinguin sentit per agències de turisme que guien ramats que van a la recerca de l'exotisme, paraula que ha tergiversat tot allò que era prodigi i meravella, manera de viure i de creure.

Dracs

El març de 1786, en visitar l'ermita de Santa Agnès, Francisco de Zamora anotà que «se guarda un grandísimo hueso que tiene la figura de una costilla y pretenden que era del referido dragón», al·ludint al drac de Sant Llorenç del Munt. La mateixa creença en terres d'Àvila. A l'ermita de Sonsoles hi ha el caiman que el cavaller Luis de Pacheco féu portar de les Índies. Al costat de l'altar hi ha una pintura que retrata el cavaller en el moment que mata la bèstia, representada com un drac i no pas com aquell animal que hi ha penjat d'una de les voltes de l'església. Per veure que, si fa o no fa, el llegendari és bastant similar arreu, anem fins al monestir de Wilten (Àustria). Allà tenien la llengua del drac que havia

fatiguejat anys i anys la gent del país, llengua que, segles a venir, es veurà que no era altra cosa que la mandíbula llarga i esmolada d'un peix espasa. Podria anar seguint i rememorar els noms i les anècdotes que envolten cada una de les peces catalogades en aquestes pàgines, però no crec que calgui allargar-se tant per entendre que caimans i balenes eren vistos com a dracs. En versos contundents ja ho deixà escrit Jacme Roig a mitjan segle xv:

Són llop de mar
lo pex mular,
drac e balena [...]
drac calcatris,

on *pex mular* s'ha de llegir com a *molar*, un gran cetaci, i *calcatris* com un cultisme de *cocodril*.

A les pàgines anteriors he assajat la descripció d'una peça singular i no gaire usual als tractats d'arts decoratives, i he procurat entendre què hi feien cocodrils i balenes a les esglésies; ara, si vull continuar i saber com eren entesos, sé que no tinc altre remei que endinsar-me en un territori fosc i perillós per anar a trobar el drac. El drac que devora persones; la bèstia que corromp i assola un país amb el seu alè fètid i la seva voracitat. El drac que custodia un indret ple de roques i ataca qui s'endinsa per aquell paratge tortuós. El drac que guarda trossos, i aquí no estaria de més recordar que la paraula *llangardaix* també equival a *bossa dels diners*. El drac, amb tants simbolismes com es vulguin i que, com l'energia, tant són de signe positiu com de signe negatiu. El drac, una de les bèsties més antigues i, de segur, la més completa, perquè en la seva naturalesa s'hi reuneixen la terra, el foc, l'aire i l'aigua, els quatre elements primordials. Perquè, com és sabut, el drac xipolleja per aiguamolls, dorm en una cova, treu flamarades per la boca i, a vegades, s'enlaira pels aires, volant.

El drac ningú sap què és, però tothom l'imagina. Serp alada, enorme llangardaix i d'ençà que l'Occident medieval conegué el cocodril, el drac prengué l'aparença d'aquest rèptil. Quan els croats veuen el cocodril no dubten que allò és un drac. Prop de Beirut erigiren una capella en honor de sant Jordi; al costat de l'efígie del sant hi havia un cocodril momificat. Molts anys, molts segles més tard, Gonzalo Fernández de Oviedo, en descriure la fauna de les Índies, als caimans els denomina *lagartos o dragones*. (Per cert, diu que els ous «guisados en tortillas son buenos y de buen sabor».) En fi, es podria dir que tot animal verdós, amb escames, i que és desconegut, se l'entén com a drac. A Palma de Mallorca, el carrer del Drac sembla que pren aquest nom perquè, a finals del segle XIX, un capità que feia la carrera d'Amèrica, portà per a la seva dona una iguana de gairebé un metre de llargada. Lligat amb una cadena, l'animaló sobrevisqué una bona pila d'anys, tants com per confondre,

atemorir i fascinar el veïnat i, alhora, batejar un carrer amb un nom que no era el seu.

El drac és una bèstia tan enorme com ho és la quantitat de paper que ha provocat. Si només ens quedem amb la imatge més propera a nosaltres, que és la del sant que venç el drac, podrem veure que es desenvolupa en diferents moments.

L'enfrontament d'un sant amb un drac es remunta a les fonts de la tradició hagiogràfica cristiana i està relatat en llegendes dels segles VI i VII. Diguem que són sants domadors de dracs. Els vençen gairebé sense tocar-los, gràcies al seu poder taumatúrgic. Santa Marta, quan arribà a Marsella, vencé la Tarasca provençal amb l'ajut d'una creu i d'aigua beneïda. Sant Romà, a Rouen, rendí un drac fent-li el senyal de la creu. Al contrari de França, a Catalunya no hi ha constància d'aquestes gestes santes contra la fera terrible, a excepció de Sant Emeri, o Mer. Era un personatge d'origen francès que arribà a Catalunya amb l'exèrcit de Carlemany i en ser a Banyoles se les hagué amb un drac, el primer dels molts que han sorgit de les aigües del llac d'aquella vila.

El pas següent és el combat, quan el sant, llança en mà, mata el drac. Sant Jordi en serà el model per antonomàsia. Per bé que a la primera meitat del segle XI ja hi ha testimonis de la devoció a Catalunya per sant Jordi, no serà fins moltíssims anys més tard quan, portat pels croats, es fixarà el nou model de sant cavaller. Hi ha qui, vagament, ho situa a finals del segle XII. Però sabem que hi ha una data definitiva. És la de 1229, quan s'apareix als cels de Mallorca els dies de l'expedició de Jaume I, i d'aleshores ençà la presència de sant Jordi serà una apoteosi contínua. En les vides de sants de l'època quedarà fixat el model jordià. Tots tenim present que es parla d'un poble que viu sotmès a un drac que s'alimenta de persones. Quan la víctima és la filla del rei, apareix l'heroi que venç la fera en combat. Amb la victòria hi haurà un triple alliberament: el de la princesa, el del poble captiu de la bèstia, i el del regne ofuscat en el paganisme. A Catalunya, les llegendes de dracs segueixen el model jordià, però amb canvis tan significatius com que en lloc de sant el personatge és un cavaller. Les altres modificacions les veurem més endavant. En aquest país, els cavallers més famosos que s'han enfrontat amb la bèstia són Guifré el Pelós, heroi del drac de Sant Llorenç del Munt, i el senyor de Vilardell. Martí de Riquer, que estudià aquesta darrera llegenda, la data a la segona meitat del segle XIV.

És per aquestes dates, precisament, quan el drac comença a fer un nou paper. Ara el trobarem a les processons, al costat de la mulassa, el lleó, l'àguila, tot el feram dels entremesos. És la plasmació teatral dels models anteriors: un joc de figures i disfresses, representant santa Margarida i el drac, sant Miquel i el drac. Sant Jordi va acompanyat de la vibra, perquè, segons el llegendari català, aquest és

l'animal que vencé Jordi. *Vibra* és la forma catalana de la *vipera* llatina, que en castellà donarà *vibora*, és a dir, un escurçó. Algunes vegades també es dirà que sant Jordi mata l'aranya. Al costat dels dracs dels sants antics, a Jordi se'l situa al costat d'animals més petits, del tot reals, i ambdós carregats de verí, com el drac. Al marge de les denominacions, la representació de l'animal no ofereix cap mena de dubte: una bestiassa escatada, amb una cua descomunal, urpes i ales, i una boca ígnea. N'és tant de semblant que, a la llarga, drac i vibra s'aniran confonent i fa molts anys que ningú deu ser capaç de distingir l'un de l'altra, si no és pel femení del nom i pels pits, amb els quals es representava la fera jordiana. Més important que el gènere és notar que drac i vibra, a la llarga, quedaran desvinculats de l'adversari sant (Miquel, Margarida, Jordi). Ballaran, llançaran coets, faran la processó sense la companyia santa, com així s'esdevingué a Barcelona el 1463. D'aleshores ençà, hom parlarà del drac de la ciutat, i no pas del drac de sant Miquel.

Una nova lectura del drac es farà amb l'arribada dels cocodrils, i és la que farem tot seguit. Abans d'entrar-hi, però, i ja que m'he posat a fer la síntesi dels dracs a Catalunya, convindria dir, per acabar, que encara hi haurà un nou model de drac; és el que els folkloristes han bastit els darrers cent cinquanta anys.

De dracs, n'hi ha molts, de moltes mentes i escampats per molts indrets. Des de les eleccions municipals del 1979 deuen ser pocs els ajuntaments que no han animat a la recuperació o invenció de dracs per poder exhibir un estàndard de folklore i vantar-se de no fer fàstics a unes arrels populars. És per això que la geografia del drac a Catalunya té una altíssima densitat de població. Tanta abundor de dracs com hi ha al país pot atabalar, però no cal desanimar-se, perquè la majoria de dracs no tenen ni vint anys, quan per a un drac la majoria d'edat s'obté entre els dos i tres segles. Ara bé, si només quedem amb els històrics —és a dir, els que tenen una documentació solvent del seu passat, del seu pedigrí fantàstic— veurem allò que tots tenen en comú: una llegenda; perquè on hi ha un drac sempre hi ha una llegenda que espera ser contada.

Algunes de les llegendes de dracs estan localitzades on hi ha exposats cocodrils i balenes. És més, la raó d'aquestes llegendes és la justificació del que hi fan allà les restes d'animals. Pells i ossos són les despulles del drac que assolava el país i que, gràcies a Déu, un bon dia fou vençut; i allò que s'exposa a l'església és la mostra que el monstre existí. D'aquesta mena de llegendes Gabriel Llompard diu que són «de carácter etiológico», perquè «han sido fijadas a un determinado objeto o sujeto del cual han intentado ser explicación popular». També cal dir que hi ha llegendes de cocodrils que s'han integrat a una altra que ja existia. És el cas que estudià Josep Romeu amb el lluert de Sant

Eudald, a Ripoll. Romeu explica que hi havia una llegenda sobre un drac a Coll de Canes. L'arribada del cocodrill a Ripoll necessitava una explicació, i es va generar una història. En un tercer pas de l'evolució de la llegenda, hi ha la fusió de la llegenda originària amb la del cocodrill de sant Eudald. Sigui com sigui, el cas és que en molts indrets on s'han conservat caimans i balenes es conta la llegenda d'un drac. En aquest país, trobar-se amb un cocodrill és un fet tan estrany que necessita una explicació, la qual, normalment, ha anat argumentada amb un relat meravellós. La presència d'allò que és desconegut i estrany es fa comprensible gràcies a una llegenda. És a dir, l'extraordinari s'entén a partir del meravellós.

Que cocodrils i balenes originen llegendes de dracs està fora de dubte, fins i tot els que estan en llocs civils també han generat el seu cicle llegendari. El més proper és el mallorquí de Na Coca; però a Nàpols, Brno i Jaén, també tenen les seves contalles lligades a tan insòlita presència animal. El primer devorava presoners; l'altre tenia més tirada cap a les noies, i el de Jaén ha quedat com un dels malnoms de la població.

Com tot, les llegendes de dracs també tenen una morfologia, una cronologia i una geografia. Un inventari i una geografia dels dracs a Catalunya, a partir de la toponímia i del llegendari, aclariria molts punts foscos de la presència del monstre i les creences que ha motivat. Quan aquest treball es porti a terme potser hi haurà més d'una sorpresa. No seria estrany que bona part de les llegendes de dracs que es conten, haguessin estat originades per la presència de cocodrils i balenes. Pot semblar exagerat, perquè hi ha més llegendes de dracs que no pas els pocs testimonis que he recollit sobre la presència d'aquells dos animals. Tanmateix, el més segur és que a les esglésies n'hi hagué molts més dels que he sabut trobar (i recordo, una vegada més, que es tracta d'un material molt fràgil, gens valorat, amb tendència a ser oblidat). Per tant, no seria estrany que ens hagi pervingut la llegenda, mentre que les pellerengues que les originaren hagin desaparegut. Quin bonic epíleg per als literats: la faula perviu; la còrpora, els ossos, l'anècdota, desapareix.

Llegendari

Conten que a València, en temps antics, fora muralles, en les aigües fangoses del que avui és el Mercat, hi ha un drac que atemoritzava la població. Cada dia devora una persona. Hom ha convocat tots els valents, hi han arribat lluitadors d'arreu, s'han ofert recompenses fabuloses, però, un rere l'altre, tots moren i són menjats pel drac. En aquestes que un condemnat a mort demanà una gràcia. S'enfrontaria

al drac i, si el vencia, volia el rescat de la pròpia vida. Els jurats de la ciutat li oferiren les millors armes per al combat, però el presoner les refusà somrient. El que li calia era una setmana per a preparar-se, una casa amb una bona xemeneia i tot el material que sol·licités. Sense parar, dia i nit, entraven càrregues de llenya, i cabassos i més cabassos de vasos i ampolles. Acabat el termini, el presoner, armat amb una llança i cobert amb capa i caputxa, sortí fora muralla i es posà en camí cap al catau de la fera. El drac, afamat d'una setmana, l'esperava llençant uns brams espaordidors. Aleshores, el combatent s'alçà la caputxa, es tragué la capa i tot fou llum. Anava cobert d'un vestit de miralls. La bèstia, ofuscada, es marejà; i amb un, dos, set cops de llança s'acabà tota angoixa i tot malson. De tan memorable jornada no n'ha quedat el nom de l'heroi ni l'arnès de miralls. Només el drac és l'únic testimoni d'aquell fet extraordinari. És el caiman dissecat que hi ha a l'entrada del Col·legi del Patriarca, a València.

Quan els moros fugien, van abandonar un drac petit en una de les coves de la muntanya de Sant Llorenç del Munt. Primer s'alimentava de caps de bestiar, i a mesura que s'anava fent gros ni amb un ramat en tenia prou; es menjava els pastors, els rabadans i els majorals. La gent, espantada, va demanar ajut al comte de Barcelona, que va enviar-hi un dels seus millors cavallers. Va fracassar, i també un altre i tots els que s'acostaren al drac. Finalment, Guifré el Pelós va decidir anar-hi en persona. La bèstia era terrible, tota urpes, tota foc, i unes ales recobertes d'escames que, de sobte, movia, no pas per enlairar-se, sinó, cosa pitjor, per acovardir: la vibració crispant i embogidora del batre d'ales feia reular qualsevol, tapant-se les orelles, fugint a empentes i rodolons. El combat, llances trencades, estaques partides, brams i esbufecs. La lluita semblava que no acabaria mai. Tot d'una, el drac agafà el comte amb les urpes i es posà a volar. Semblava tot perdut, però no pas pel Pelós, que, amb una espasa que encara li quedava, la clavà al ventre de la bèstia. El drac, tocat de mort, féu un vol erràtic i anà a morir al cim del Puig de la Creu. Sembla que diversos monestirs i ermites de la contrada es feren amb les seves despulles. Al santuari de Puig de la Creu, a l'ermita de santa Agnès, al monestir de sant Llorenç guardaven ossos gegantins que asseguraven que eren del drac. Això no obstant, una breu anotació de Tarazona, reproduïda per Antoni Verges, fa sospitar que durant un temps també es conservà la pell del monstre —un cocodril, possiblement—. En algun moment, diu, la pell de la bèstia fou portada a Barcelona com un trofeu; fou omplerta de palla i passejada per la ciutat i després figurà a les processons. Un drac a les processons encara ho entenc, perquè ho he vist i viscut. Però un cocodril dissecat enmig dels ciris, les autoritats, la custòdia, els estandards, els cors infantils i les

lletanies, ja és cosa ben extraordinària. Tan extraordinària, com aquell cap de tigre que el Dimarts Sant, a la processó del Natzarè, duia el trompeter. I no és que parli de temps remots ni de llocs ignots, sinó d'allò que veié don Rafael d'Amat, en el seu carrer del Pi, de Barcelona. Això ho va escriure el 31 de març de 1801 en el seu dietari.

Finalment, Calzadilla, que està en terres de Càceres. Un pastor del rodal es va veure sorprès per un cocodril quan conduïa un ramat pels afores del poble. L'espant fou considerable, però la presència d'esperit fou superior. S'encomanà a la Mare de Déu, i així, just quan l'animal bocaobert ja era a tocar el pastor, gràcies als precis i a la intercessió celestial, la gaiata es convertí en una escopeta. El tret fou mortal. Davant de l'església de Calzadilla hi ha un grup escultòric amb el cocodril i el pastor apuntant a la bocassa de la bèstia. Dins el temple hi ha dos cocodrils dissecats guardats en vitrines, i uns cartells que expliquen *La tradició del lagarto*.

Aquestes són tres de les diverses llegendes relacionades amb la presència de cocodrils i balenes. La resta de les que he recollit responen al mateix model que, resumint molt, es compon dels elements següents: drac, víctimes, matador, combat i mort de la bèstia. Vist així, sembla el mateix relat hagiogràfic del sant que mata un drac, amb el de sant Jordi com el més notable. Tanmateix, tot i comptar amb els mateixos elements narratius, es veuen prou diferències com per aturar-s'hi una mica.

Per començar, les víctimes. A la llegenda de sant Jordi el poble és pagà. Prendrà la fe cristiana amb la victòria sobre la bèstia, el triomf sobre el mal. Ara no; el drac és una deixalla dels moros, i són els cristians els qui sofreixen el mal. «La creença —diu Romeu— és molt general. El poble suposa que els moros en retirar-se de Catalunya escamparen per la terra gran quantitat de bèsties feres i nocives, especialment dracs». Pel que fa a la víctima més famosa, en els relats originats per balenes i cocodrils no hi ha referències a cap princesa captiva del drac. Només hi ha un cas —i és una de tantes versions que hi ha sobre el fardatxo de Berlanga— on s'indiqui un comportament sexual de la bèstia, que estarà prou desenvolupat en el cicle de la bella i la bèstia. Diuen que la fera de Berlanga només atacava les noies les nits en què tenien la seva primera regla, i que els draps que boteixen la pell de l'animal dissecat són les robes de les víctimes.

Un altre punt que marca diferències és el que fa referència al matador del drac. A les llegendes de cocodrils i balenes no és cap sant, ans al contrari, un proscrit. Poques vegades es parla d'un heroi (Guifré el Pelós, en serà l'excepció). El més habitual és un matador anònim. Un cas que es repeteix és el que ja hem vist a València: un condemnat a mort s'ofereix a combatre el drac a canvi de la seva llibertat, motiu que també s'explica en versions de Ripoll, Jaén, Còrdova i Uceda. De tot això, se'n

desprèn que es tracta d'un matador laic i desconegut i que carrega una culpa. Ara, qui mati el drac no esdevindrà heroi ni molt menys sant. Des del moment en què el cel té el monopoli de les grans gestes, els herois desapareixen i passen a convertir-se en víctimes. Superen els tràngols de la vida, gràcies als ajuts celestials, i són els sants els encarregats de solucionar els problemes dels atribolats mortals. És així que en algunes de les llegendes de dracs recollides en aquest inventari d'urgència de cocodrils i balenes a les esglésies, no hi ha combat. La bèstia mor per intercessió divina, com hem vist en el cas de Calzadilla. En el moment més crític, l'animal queda mort. A Sonsoles, conten que el drac morí al peu d'un arbre, a la capçada del qual hi havia la Mare de Déu. A Cervera feren vots a la Verge, i un bon dia trobaren mort el cocodril que els treia el son i els béns. Ningú dubtà que es tractava d'un miracle.

La dessacralització de l'heroi és una de les diferències més importants. En l'estudi que Norbert Font Sagué realitzà sobre les gàrgoles de Barcelona, en tractar de les de dracs, observà que a França les llegendes sobre dracs estan, majoritàriament, relacionades amb sants. Per exemple, el cocodril de l'església de Sant Bertran de Cominges, en terres franceses de la Vall d'Aran, fou mort per un sant. Per contra, a Catalunya, els matadors de dracs són cavallers: el comte Guifré i el senyor de Vilardell, com els de més renom. La lectura que en feia Font Sagué és que a França eren els sants els qui s'encarregaven de combatre la impietat del regne, impietat que prenia la forma d'un drac. A Catalunya, com que la impietat era deguda a la presència dels musulmans, eren els guerrers qui la combatien. La diferència vol dir, entre moltes altres coses, que entre unes i altres llegendes hi ha segles de distància. Les franceses són dels segles VI i VII, i relaten les gestes de l'expansió del cristianisme. Les originades per cocodrils i balenes són llegendes formades quan la jerarquia i els valors cristians ja estan del tot establerts i són els dominants indiscutibles. Datar llegendes és cosa ben difícil, però es pot intentar alguna aproximació. D'una banda, quan es diu que el drac és una deixa dels moros en retirar-se, assenyalada a dades posteriors a l'ocupació musulmana. Una altra data, la proporciona la historiografia de Guifré. Segons Miquel Coll i Alentorn, que estudià tot el llegendari del Pelós, la primera menció que es fa del comte com a occidors del drac de sant Llorenç és el 1600, en un llibre d'Esteve Barèlles. Data que ens apropa molt a l'arribada de caïmans procedents de les Índies. Pel que fa a la fi de la història, ens situaríem a la segona meitat del segle XVIII. El bisbe Josep Climent, que regí la diòcesi de Barcelona entre els anys 1766 a 1775, féu retirar el cocodril de les processons abans esmentades, fent bo el perfil de jansenista que li ha estat atribuït. No era pas l'únic a posar en dubte tots aquells ossos i pells *non sanctos*.

També a finals del segle XVIII, en escriptors civils llegim les mateixes prevencions. El baró de Maldà, quan parla dels llangardaixos de Montserrat, comença amb un prudent «se conta que es menjaben a les persones»; i Francisco de Zamora pren distàncies amb un «pretenden».

En les noves llegendes de dracs, quan hi ha combat, també són noves les tàctiques i les armes. A més de llances i espases, també s'empra l'artilleria. Durant un temps, el caïman de Ripoll tingué lligades unes bales, amb les quals, beneïdes, es deia que fou mort. Pel que fa a la tàctica, cal destacar-ne una: el mirall. En els bestiars de l'antigor, s'indica que el mètode més segur per acabar amb certes selvatgines (des del tigre fins al basilisc) és anar armat amb un mirall. Per la quantitat de vegades que és mencionada, sembla que aquesta és la manera genuïnament catalana de matar els dracs. Hem vist com funcionava l'ardit en el combat valencià. Es tracta d'anar cobert de miralls, o bé tenir l'escut brunyit com un mirall; l'efecte serà el mateix: la bèstia, veient-se reflectida, creu que és enfront d'una o de moltes altres bèsties; per moments, es queda esporuguida i perplexa. Aquests instants de dubte són els millors per clavar-li la llança. Alguns dels dracs morts gràcies a aquesta estratagema són el del castell d'Olorda, el de Vilardell, i un de nou que aparegué al llac de Banyoles, drac que tenia la facultat de nedar, volar i caminar; tan terrible bèstia fou morta pel senyor de Mieres, que anà a combat com cal, cobert tot de mirallets. També, en una de les versions del lluert de Ripoll, recollida per Josep Romeu, es fa esment al fet que la fera fou morta amb el mateix artifici. Per tenir la nòmina completa dels cavallers dels miralls, caldria arribar fins a l'obra de teatre que Josep Lluís Sirera escriví el 1972 titulada, precisament, *El cavaller dels miralls*.

En el model primitiu, un cop vençut, del drac no se'n sap res més. El sant, com a dominador de forces terribles, sotmet el drac, i l'expulsa del territori. Altres vegades, el converteix en un animaló d'allò més mansoi. També hi ha sants que el maten. Sigui com sigui, el cas és que aquí s'acaba el paper del drac en les llegendes hagiogràfiques. Per contra, ara es presta molta atenció a la fi del monstre i a les despulles. Són el nucli de la contalla i la justificació de la presència d'animal tan insòlit en aquell paratge. Les restes que es guarden són la recordança d'aquell drac, ara vençut. Aquesta és la gran novetat que denoten les noves llegendes: hi ha un interès pel drac. L'interès és contemporani al drac que, en pàgines anteriors, hem vist a les processons. El drac té prou importància com per figurar tot sol, sense necessitat de cap parella, sigui santa, sigui cavalleresca. En el mateix moment en què el drac s'exhibeix pels carrers, se'l penja a l'església, vençut, mort.

Altres vegades, sembla que no s'ha conservat res del drac, però sí traces del seu pas pel món.

Romeu explica que a Tortosa, «l'anomenada Potra de Pino era un gran munt de pedres tocant a la carretera, a la muntanya de Burcet. Els qui anaven en direcció a Mig Camí n'hi tiraven tots. Hom conta que Pino, un pastor, matà un drac allà mateix i que l'hi enterrà tirant sobre el cos una multitud de pedres. Tots els que passaven davant del munt n'hi tiraven una perquè era creença que, si no ho feien, el drac se'ls menjaria». Per altra banda, en una de les versions del drac mort pel senyor de Vilardell és diu que «e perquè no enfaccionàs aquella terra ab la pudor, faé prestament que.l cubrissen de pedres e de terra, e tant que sobre d'ell s'ai faé un gran munt». Fa estona que ho he explicat i potser ja no es recorda, però aquest procediment i justificació és el mateix que s'emprava amb les balenes embarrancades a les platges. Un túmul perquè el cos en descomposició no infectés la zona. Igual, doncs, es fa amb dracs com amb balenes.

Triomf

Ara que hem trobat el drac, no ens costarà gaire pensar que potser caimans i balenes són alguna cosa més que ornamentació meravellosa, exvots, o regals. Són el drac, el drac vençut. Dracs a les esglésies? sento que algú pregunta. Potser és que n'hi ha tants que costa veure'ls: gàrgoles, capitells, claus de volta, retaules, en van tan plens que diries que l'església és l'imperi del drac. A més, la gent que està familiaritzada amb la cosa de l'esoterisme ens dirà que molts santuaris cristians han estat bastits damunt caus de dracs, almenys així ho diuen a Vigo i, sense anar tan lluny, també de la catedral de Girona. Però deixem les lliçons hermètiques i tornem a cocodrils i balenes, i a com eren vistos. Com he explicat anteriorment, cocodrils i balenes eren animals amb una consideració especial, tractats altrament que la resta de la fauna. És més, sovint han estat confosos, o englobats en la mateixa bèstia d'espant. A l'epíleg del llibre de Job hi ha un seguit d'imatges i al·lusions a alguns animals fins arribar als versicles en què es parla del Leviatan. Aquest mot, en les versions del segle XVI (F. Luis de León, Jeroni Conques), es traduïa per *balena*. Modernament s'opta per *cocodril*, perquè aquest és l'animal que es desprèn de la lectura dels versicles, que són una de les més belles descripcions que mai s'han fet del cocodril:

Entorn de les seves dents, hi ha esglai.
El seu dors és fet d'escuts,
soldats amb segell compacte.

Tenim, doncs, que, segons les èpoques, cocodrils i balenes han estat vistos i entesos com el mateix animal. Més endavant, ja a les acaballes del llibre de Job, l'animal descrit quedarà convertit en un drac:

«De la seva boca surten flames / s'escampen guspieres de foc [...]». Com deia més amunt: ja hem trobat el drac. A aquestes alçades no cal entrar en el detall del que significa el drac per a l'Església. Basti recordar que el drac és la serp, la primera configuració del diable un mal dia del Gènesi.

Drac, serp, balena, cocodril. Ja tenim tota la sèrie. Ara només cal qualificar-la. Ho farà el jesuïta Juan Martínez de la Parra (1655-1701). De viatge per Toledo pogué veure la processó del Corpus; del drac va escriure que: «Parece Dragón, parece Ballena, parece Sierpe y lo es todo, pues es Tarasca; essa significa el Demonio». Un dimoni vençut, conclou.

Penjar cocodrils i balenes de les columnes i voltes dels temples no serà res més que l'afirmació del triomf sobre el drac, el mal, Leviatan. La pell de cocodril i els ossos de balena són els trofeus que s'han cobrat en la lluita contra el drac, perquè un trofeu és allò que es pren a l'enemic, l'objecte que es guarda en record de la victòria aconseguida. Els triomfs s'oferien a qui els havia propiciat, i com que Déu és al nostre costat, era corrent exposar-los al temple. El trofeu, doncs, com a art decorativa. Només dos exemples de triomfs sobre l'enemic que engalanaven les esglésies: banderes i caps de moro. Jaume Safont el 1461 ens parla de la bandera penjada a la volta sobirana de la seu de Barcelona com un trofeu de guerra. Montaigne també en veié a l'entrada de Sant Pere de Roma; sembla que eren ensenyas guanyades als hugonots. A Montserrat hi havia trofeus de la batalla de Lepant: banderes i el fanal de la nau capitana de la flota turca. De caps de moro, encara en queden alguns. Sota la cadireta de l'orgue hi havia la carassa: una testa de moro amb turbant i llargues barbes. En algunes festivitats, l'organista, accionant pedals i cordills, li feia obrir la boca per on sortia un dels registres i, més admirable encara, vomitava confits. A l'altar, els oficiants seguien celebrant l'ofici. Les carasses són de ben entrat el segle XVI i cal relacionar-les amb el perill turc; a partir de la batalla de Lepant (1571) es faran més i més habituals a les esglésies. A Catalunya eren famoses les d'Arenys de Munt, Mataró, Vilafranca del Penedès i Manresa. Barcelona s'enorgullia de les de la catedral, Santa Maria del Mar, Palau i Sants Just i Pastor.

A més de celebrar una victòria, cocodrils i balenes, en una gran obertura de compàs, també poden ser llegits des de la història de l'art. Poden ser vistos com la fi de la representació pictòrica. Un cocodril empallat i penjat serà el mateix —però més efectiu i colpidor— que un drac en un retaule, o bé obrint pàgina i boca en una magnífica caplletra. Cocodrils dissecats i ossos de balena seran la nova representació del drac. Vaig molt lluny, però m'agrada imaginar que molt abans que alguns corrents artístics del segle XX, els quals, en lloc de pintar l'objecte, el recullen del carrer, el modifiquen

més poc que molt, i l'exposen, en un gest provocatiu i desafiant tota la tradició i tot el saber pictòric (que no és més antic que el Renaixement), a l'església, durant els segles XVI i XVII, ja es feia si fa o no fa. Hi havia assumptes que ja no es representaven segons els cànons artístics. El mal no es pintava ni s'esculpia. S'exposava tal qual és. Uns ossos, unes pells.

A les esglésies s'exposava el mal, fos el drac, la serp, els infidels, qualsevulla de les cares amb què es disfressa el Maligne. És una de les grans diferències amb la decoració actual. Avui en dia gairebé no hi ha cap referència amb l'enemic que cal combatre i vèncer. (És més, també han desaparegut moltes de les imatges del dolor. Potser ara ja no som gaire conscients que la figura principal que s'exposa en una església és la d'un home torturat i executat. Tornem-hi. La figura d'un home torturat. Flagel·lat, vexat, cobert d'espines, travessat de llances i claus.) La decoració i les directrius dels dirigents eclesiàstics són totes unes altres. Tanmateix, fa molts anys, fa molts segles, a les esglésies hi havia cocodrils i balenes, una exposició de les despulles de l'enemic, vençut, mort, penjat del sostre, clavat a la paret.

Invitació al viatge

De tot aquest món en queda poca cosa. Cocodrils dissecats i ossos de balena són una peça difícil. Poc valorada, no ha despertat gaire interès als estudiosos. Ni zoòlegs ni antropòlegs s'hi han apropiat, i els historiadors de l'art, en general, han dedicat els seus esforços a analitzar i esmicolar peces de més volada i de més cotització. També, com ha quedat dit, pells i ossos són peces molt fràgils. Les disseccions que s'efectuaren als cocodrils són de pèssima qualitat i no resistiren gaire temps. Per aquesta raó, algunes de les que ens han pervingut són imitació de les que existiren. A mitjan segle XV, el cocodril de la catedral de Sevilla ja havia estat substituït per un de fusta. A Calzadilla, cada vegada que l'animal s'arna, en col·loquen un de nou al costat, amb el que a l'església es pot contemplar un seguit de vitrines amb l'evolució del podriment. I a tot això cal afegir-hi que pells, draps i palla cremen amb facilitat. Els ossos de balena han tingut una fi encara pitjor. Cap a la meitat del segle XIX, la costella del drac de Sant Llorenç va caure del clau que l'aguantava i es trencà en tres trossos. Si la peça és difícil i escassa, l'altre material emprat encara és més esfumadís: paraules, contalles, llegendes, tanmateix més perdurables que uns ossos i unes pells. En fi, una història feta amb un material gairebé desaparegut i basada en uns animals inexistent. Abans d'acomiadar-me de cocodrils i balenes, de sants matadors de dracs, de Jaume Safont i de Francisco

de Zamora, de tresors d'església i de tresors de la literatura, de guies de viatge i de guies de bisbats, m'agradaria imaginar que el viatge que he emprès pàgines enllà pot tenir una continuació.

Tota aquesta història de cocodrils i balenes a les esglésies podria ser l'inici d'un llarg viatge, i que, segons els cànons, s'hauria de titular *Viage zoológico a las iglesias de España y Portugal*. Després d'aquesta primera etapa, s'iniciaria un nou itinerari a la recerca d'altres animals guardats en sagrat, però ara parlariem dels vius. Per començar, les oques que hi ha en el claustre de la catedral de Barcelona. Oques, almenys des del 1677 i que encara avui perduren; ara, en número de tretze. Segons uns, perquè aquests són els anys d'Eulàlia en morir; uns altres diran que tretze és el nombre de martiris que sofrí la que esdevindria patrona de la ciutat. Durant molts anys, les oques tenien companyia al claustre. Hi havia garses, gavians, corbs i estruços; tot d'aus que no sortien volant perquè les que no estaven engabiades tenien les ales retallades. Després ens arribariem fins a Santo Domingo de la Calzada a veure el gall i la gallina que hi ha a la catedral, diuen que des del 1350. Una ruta específica estaria dedicada a les formigues. Prop de Sant Hilari de Sacalm, trobarièrem l'ermita de Sant Miquel de les Formigues. De tornada, no haurem de perdre de vista el calendari, perquè dies abans de l'Assumpció de Maria estols de formigues voladores acudeixen al santuari de Nostra Senyora de Bellmunt. Les de Nostra Senyora del Món s'hi apleguen entorn de la Nativitat de Maria. En els tres casos, però, la vida santa no prova gaire a les formigues. Al cap de pocs dies d'haver entrat en sagrat, moren. En el viatge zoològic per les esglésies, hi hauria un llarg itinerari mariner, i que, com cal, començaria a Cadaqués. A Salvador Dalí li agradava explicar que els pescadors de Cadaqués penjaven llagostes vives dels angelets barrocs de l'altar de l'església, perquè l'agonia dels animals els permetés seguir millor la passió de la missa. Com que les aus serien les principals protagonistes del viatge, no tindriem més remei que continuar buscant-les i arribar-nos fins a Lleida. Al començament del segle XVI, durant la Pentecosta, la catedral de Lleida celebrava la festa de la Colometa: un colom volava pel temple mentre espetegaven focs d'artifici. I a l'altre cantó de la Península, aniriem a veure els dos corbs que hi havia a la catedral de Lisboa, seguint el que va deixar escrit François de Tours el 1699, per bé que estan documentats dos-cents anys abans. Tot meravellat, el viatger francès explica que quan un dels dos corbs mor, en ve un altre, ningú sap d'on, disposat a seguir la mateixa vida santa que el seu antecessor, i que no és altra que volar i volar per dins el temple i agafar el menjar de les mans dels pelegrins. Aquestes i moltes altres serien les etapes d'un llarg viatge. Si algú l'emprèn espero que, almenys, me n'envii una postal.

Aproximació a un catàleg de cocodrils i balenes a les esglésies

Barcelona. Catedral

Costella de balena

A l'arxiu de la catedral de Barcelona es conserva un fragment de l'os; fa 4,5 cm d'amplada i 6,5 d'alçada. Està emmarcat i protegit per un vidre. En un tros de pergami hi ha escrit: «Hueso de la ballena». A la part posterior del quadre hi ha una fotocòpia del Llibre de l'Obra corresponent a l'entrada del 3 d'octubre de 1423: «Item donam en Ferrer Sunyer, fuster, per metre la costela de la balena la hon està, sobre la portal nou, 1 sou 6 diners». (Llibre de l'Obra, 1423-1425, foli 9r.)

Barcelona. Parròquia dels sants Just i Pastor

Costelles de balena

«Quedan a un costat y altre del portal major de exida al fossà y escaletas, dos costellas de vallenga» (Maldà, *Viles i ciutats de Catalunya*, p. 98).

Berlanga de Duero (Sòria). Colegiata

Caiman procedent de Panamà

Portat el 1541 per fra Tomàs de Berlanga, fill de la vila, dominic, bisbe de Panamà, descobridor de les illes Galápagos.

L'animal és conegut com a *ardacho*, està decapitat i s'exposa al costat de la porta d'entrada.

Calzadilla (Càceres). Ermita Santo Cristo de la Agonia

Caimans

A l'interior del temple, guardats en vitrines, n'hi ha dos exemplars.

Castellar del Vallès. Santuari del Puig de la Creu

Vèrtebra de balena

«En l'antiquíssim santuari del Puig de la Creu se havia conservat per molts segles un tros de l'espinada del drac de Sant Llorenç i que servia de setial». (Antoni Vergés i Mirassó, p. 174)

Cervera. Capella de Nostra Dona del Miracle

Cocodril o caiman

1657: «Con este gloriosos apellido goza esta villa de su imagen, intitulándola del Milagro por los

muchos que ha obrado Dios con los fieles por ella, principalmente por aquel que sucedió [...]. Había un cocodrilo, o lagarto cerca del lugar donde tenía su capilla, que hacía grandes daños a las personas que se acercaban allí: por lo qual haciendo voto los de la villa a esta gran Señora, de que si les libraba de aquel peligro la llamarían del Milagro; sucedió que hallaron muerto el dicho animal, y le colgaron después en la iglesia mayor, a la parte de la epístola, delante del coro» (Narcís Camós, p. 385-386).

Còrdova. Santuari de la Fuensanta

Caiman. Costella de balena

Les restes d'animals són a l'atri i encara es poden veure.

1618: «Todas las paredes de su santa iglesia están llenas de trofeos, galeras y navíos; hay culebras de notable grandeza, lagartos[...]» (*Casos notables de la ciudad de Córdoba*. Montilla, 1982, p. 157).

Escorial. Monestir

Mandíbules de balena

Col·locades el 1575 al costat de la porta de les cuines del convent, hostatgeria i infermeria. Ara estan canviades d'emplaçament i es poden veure al Real Colegio de Alfonso XII.

Guadalupe. Monestir

Cocodril. Balena

1495: «Vimos la piel de un corpulento cocodrilo cazado en Guinea por unos portugueses que, encomendándose a la Virgen, escaparon de ser devorados por aquel monstruo; un desmesurado espaldar de tortuga en el que pudiera bañarse una persona como en una pila; un largo colmillo de elefante y dos barbas de ballena que medían cuatro codos de longitud por dos palmos de anchura en su base; el animal, que era de descomunal tamaño, fue cogido en las costas de Portugal» (Münzer).

Jaén. Parròquia de Sant Ildefons

Caiman

1794: «Lo mismo digo del otro cuento de la piel del caimán que se halla colgada en la pared detrás

del coro, y se traería de Indias por alguno de los hijos de esta ciudad que estuvieron en aquellas provincias» (Joseph Martínez de Mazas, citat per Juan Eslava, p. 30).

El *otro cuento* fa referència a la llegenda del *largo de la Malena* estudiada per Eslava.

En unes reformes efectuades a l'església pels volts de 1950, la pell desaparegué.

Lisboa. Convent dels Franciscans

Cocodril procedent de Guinea

Hieronymus de Münzer, el 1495, va veure «un corpulent cocodril penjat en el cor», segons explica en el seu viatge per la península Ibèrica.

Lisboa. Santuari de Santa Maria de la Luz

Cocodril

Münzer també dona notícia d'aquest altre cocodril. Al seu costat hi havia un bec de pelicà i morros de peixos serra.

Madrid. Parròquia de San Ginés

Caiman

Segons Tarazona, citat per Vergés i Mirasó, l'animal havia estat col·locat damunt la porta principal. Ara està sota l'ara de l'altar de la capella de la Virgen de los Remedios. García Gutiérrez i Martínez Carbajo el daten de finals del segle xv.

Montcada. Ermita

Costelles de balena i caimans

1787: «La ermita tiene un altar muy antiguo y una multitud de presentallas, caimanes, costillas de animales marinos y otras memorias de esta naturaleza presentadas a la Virgen» (Zamora, p. 115).

Montserrat. Claustre de l'església vella

Cocodrils o caimans

1603-1604: «aux vouïtes de laquelle [l'església vella] pendent de grands lézards et de bêtes monstrueses, des cadenes des esclaves sauvés [...]» (B. Joly). Els cocodrils, i bona part del monestir, foren destruïts per l'exèrcit francès. De poc abans són els testimonis de Josep Vargas (1799), el gravat de Laborde, i l'anotació de dietari de Rafael d'Amat, corresponent al 23 d'abril de 1810: «Entràrem dintre de l'Obra Vella, d'uns claustros en què quedaven penjats aquells caimans empallats i altres animals salvatges al sostre» (vol. 8, p. 257).

Palafrugell. Ermita de Sant Sebastià

Costella de balena

«Un hueso enorme, que la gente decía ser una costilla de ballena, de gran fama en todas las cercanias» (Pla, p. 178). Desaparegué el 1936.

Paretdelgada. Santuari

Omòplat de balena

De la presència d'animals en aquest santuari del

Baix Camp només en conec la fotografia que en féu Pere Català i Pic vers el 1925.

Pollença. Mallorca

Ossos de balena

«Al final de la edad media se hallaban empotrados en los muros de la parroquia los restos de un esqueleto de ballena» (Gabriel Llompart, p. 164).

Port de la Selva. Sant Baldiri

Omòplat de balena

«A l'esglesiola de Sant Baldiri hi hagué un descomunal omòplat penjat intramurs» (Josep M. Dacosta i Pere Pagès, p. 29).

Prats de Molló. Parròquia

Costella de balena

Clavada en el mur del portal de l'església.

Ripoll. Església de Sant Eudald

Caiman

1787: «La iglesia en donde está el cuerpo de San Eudaldo es antigua [...] y en su puerta hay un cocodrilo» (Zamora, p. 85). Àmplia documentació a Romeu.

Sant Bertrand de Cominges

Cocodril

Penjat en una columna, a l'interior del temple.

Santiago de la Puebla (Salamanca). Església parroquial

Caiman

Encara es conserva i es pot veure damunt la pila d'aigua beneïda.

Sant Llorenç del Munt

Costella de balena

«Fins a principis del segle XIX es conservà en el monestir una costella del famós drac [...] Més tard va ésser retirada i col·locada en una de les dependències de Can Pobla, però, un dia, havent-se després del clau que l'aguantava, va caure a terra i es trencà en tres trossos» (Miquel Ballbé Boada, p. 419-420, i foto d'un fragment de l'os). Abundant documentació a Coll i Alentorn, el qual data la primera menció del drac de sant Llorenç pels volts de 1600.

Sant Martí Sarroca. Parròquia

Costella de balena

Mencionada per Miret i Sans («ossos semblants podem veure *encara avui* penjant dalt la porta de l'església de Sant Martí Sarroca») i fotografia a Cels Gomis, p. 519.

Santo Domingo de la Calzada. Hospital de pelegrins

Caiman o cocodril

1726: «Nous avons vu, élevée en l'air la peau d'un lézard remplie de paille, de la longueur de 5 o

6 pieds» (Guillaume de Manier: *Pèlerinage d'un paysan picard...*).

Sevilla. Catedral

Cocodril

En algun moment de la segona meitat del segle XIII hi hagué un cocodril dissecat, penjat a la nau lateral, immediata a la Giralda; és la que és coneguda com a Nave del Lagarto.

En deteriorar-se, fou substituït per una rèplica de fusta, ja esmentada en documentació del 1465.

Sonsoles (Àvila). Ermita de Nuestra Señora

Caiman

Portat pel cavaller Luis de Pacheco (s. XVII). A l'esquerra de l'altar hi ha un quadre en què es veu com el cavaller mata la bèstia.

Toledo. Catedral

Caiman

Penjat davant de la porta de la catedral, esmentat per Llompart, p. 165.

Uceda (Guadalajara). Església de Santa Maria

Ossos? Pells?

«[...] los restos de un extraño animal estuvieron colgados en la nueva iglesia de Santa María hasta principios del siglo XX, como recuerdan los ancianos del lugar. También hay testimonio escrito de una persona que hacia 1874 visitó la iglesia para cumplir una promesa: Tuvimos ocasión de examinar personalmente, pues se halla colgado en la parte interior de la puerta principal del templo, el esqueleto de tan horrible monstruo, el cual debió pertenecer a alguna especie parecida a lo que la mitología nos pinta figurando un dragón con alas». I un altre viatger, en comentar les restes de l'animal, diu que «a la altura en que están no se puede definir a que animal pertenecieron. Por supuesto que es una tradición semejante a la que va unida en otros santuarios a los caimanes, sierpes y otros animales que en ellos se conservan» (Uceda..., p. 169).

Utrera (Sevilla). Santuari de Nuestra Señora de la Consolación

Caiman

Esmentat per R. Caro: *Santuario de N. S. de la Consolación y antigüedad de la villa de Utrera* (1622, p. 13).

València. Col·legi del Patriarca

Caiman

«Dimecres a 7 de juny 1606 al matí lo Ilustrisim y Excelentisim señor patriarcha feu posar en

lo front de la entrada de la primera porta del seu seminari un cocodrilo» (Porcar, vol. I, p. 89).

València. Monestir Mercedari de Santa Maria del Puig

Caiman

A l'altri de l'església del monestir; destruït el 1936.

«Este cocodrilo, como su hermano mayor, el célebre Dragó del Col·legi, de València, fué donativo del Patriarca Ribera» (Lorente, vol. I, p. 436). «Ésser més mal que el dragó del Puig: ésser molt dolent. Es diu per al·lusió al cocodril que hi ha, dissecat, en el monestir del Puig de València» (DCVB, s.v. Dragó).

Sobre els dos exemplars valencians, es pot llegir la fabulació que en féu V. Blasco Ibáñez, *El dragón del Patriarca*, inclòs a *Cuentos valencianos*, i la monografia *El Mercado de Valencia; mil años de historia* (p. 152).

Valladolid (?). Monestir de Sant Quirce

Caiman

1655: «Y en el monasterio de Sant Quirce, por aquellos días, limpiando un pozo o cisterna muy honda, hallaron entre la putrefacción, que era mucha, un animal a modo de caimán, con sus conchas y garras, tan grande como un lebre, que mataron luego y colgaron en la iglesia. He visto hoy carta de esto. Monstruosidades son de la naturaleza». (Jerónimo de Barrionuevo: *Avisos*, Madrid, 1968, p. 213).

Vilallonga del Camp. Ermita del Roser

Cocodril

A l'interior del temple, penjat sobre l'arc de l'entrada.

Donat pel cirurgià Pere Virgili (1699-1776), fill de la vila. L'animal desaparegué el 1936.

Zamora. Nuestra Señora de los Remedios

Cocodril

Està mutilat, i des de fa un temps l'animal dissecat és a l'Estudi Taller Diocesà de Conservació i Restauració del bisbat de Zamora.

Com la majoria dels cocodril·ls del catàleg, aquest també té la seva llegenda. En el bosc de Valoria hi havia un enorme llangardaix que causava molts estralls a la població. Com a Cervera, es feren processons i rogatives perquè el cel els alliberés de la bèstia. Tanmateix, aquí hi hagué un cop de mà. Un grup d'homes armats amb forques i xarxes decidiren passar a l'acció i anar a capturar l'animal. Gràcies a la protecció de la Verge del Remei, el pogueren matar i, en acció de gràcies, en feren ofrena a l'ermita.

Bibliografia

- AA.VV.: *Catálogo de las obras restauradas (1988-1994)*. Centro de Conservación y Restauración de Bienes Culturales de Castilla y León. Valladolid, 1996.
- AA.VV.: *Uceda, notas sobre su historia, arte y costumbres*. Uceda, s.d.
- ACOSTA, José de: *Historia natural y moral de las Indias*. Madrid, 1987.
- ALBAREDA, Anselm: *Història de Montserrat*. Barcelona, 1977.
- ALMELA, Juan Alonso de: «Descripción de la Octava maravilla del mundo». *Documentos para la historia del Monasterio de San Lorenzo de El Escorial*. Madrid, 1962.
- AMAT, Rafael d': *Calaix de sastre*. 8 vol. Barcelona, 1987-1995.
- AMAT, Rafael d': *Viles i ciutats de Catalunya*. Barcelona, 1994.
- BALLBÉ I BOADA, Miquel: *Matadepera i Sant Llorenç del Munt*. Matadepera, 1982.
- BARAUT, Cebrià: «Viatge de Josep Vargas Ponce a Montserrat l'any 1799». *Miscelanea Barcinonensia*, març 1968.
- BASSEGODA I NONELL, Joan: *Els treballs i les hores a la Catedral de Barcelona*. Barcelona, 1995.
- BENITO DOMÈNECH, Fernando: *Pinturas y pintores en el Real Colegio de Corpus Christi*. València, 1980.
- BENASSAR, Bartolomé; BENASSAR, Lucile: *Le voyage en Espagne*. París, 1998.
- CAMÓS, Narcís: *Jardín de María*. Barcelona, 1657.
- CAPMANY, Aureli: «Les carasses als orgues d'església». *Curiositats de Catalunya*, núm. 7. Barcelona, 1936.
- CARNICER, Ramón: *Gracias y desgracias de Castilla la Vieja*. Barcelona, 1978.
- CLAVERIA, Carlos: *Los vascos en el mar*. Pamplona, 1966.
- COLL I ALENTORN, Miquel: *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda*. Barcelona, 1990.
- COMEZ RAMOS, Rafael: «Una wunderkammer andaluza: la catedral de Sevilla». *Imagen y símbolo en la Edad Media andaluza*. Sevilla, 1990.
- CRUÏLLES, Marqués de: *Guia urbana de Valencia antigua y moderna*. 2 vol. València, 1876.
- DACOSTA, Josep M.; PAGÈS, Pere: *Balenes i dofins a la Costa Brava*. Figueres, 1993.
- ESLAVA GALÁN, Juan: *La leyenda del lagarto de la Malena y los mitos del dragón*. Granada, 1991.
- FERNÁNDEZ DE OVIEDO, Gonzalo: *Sumario de la natural historia de las Indias*. Mèxic, D.F., 1996.
- FONT SAGUÉ, Norbert: *Les gàrgoles de Barcelona*. Barcelona, 1897.
- GARCÍA GUTIÉRREZ, Pedro F.; MARTÍNEZ CARBAJO, Agustín: *Iglesias de Madrid*. Madrid, 1994.
- GESTOSO PÉREZ, José: *Sevilla monumental y artística*. Sevilla, 1890.
- GOMIS, Cels: *Geografia de Catalunya. Província de Barcelona*, s.d.
- IGLÉSIES, Josep: *Mateu Aymerich i la seva Historia Geogràfica y Natural de Cataluña*. Barcelona, 1949.
- JOLY, Barthélemy. Vegeu BENASSAR.
- LANDA, Diego de: *Relación de las cosas del Yucatán*. Madrid, 1985.
- LE GOFF, Jacques: «Cultura eclesiàstica y cultura folklòrica en la Edad Media: San Marcelo de París y el dragón». *Tiempo, trabajo y cultura en el Occidente medieval*. Madrid, 1983.
- LEY, Willy: *El pez pulmonado, el dodó y el unicornio*. Madrid, 1963.
- LLOMPART, Gabriel: «La leyenda palmesana de Es Drac de Na Coca». *Entre la historia del arte y el folklore*. Palma de Mallorca, 1984.
- LORENTE, Teodoro: *Valencia*, 2 vol. Barcelona, 1887.
- LUGLI, Adalgisa: *Naturalia et Mirabilia*. Milà, 1990.
- MACZAK, Antoni: *Viajes y viajeros en la Europa moderna*. Barcelona, 1996.
- MANIER, Guillaume. Vegeu BENASSAR.
- MARÉS DEULOVOL, Federico: *Port de la Selva. Notas históricas*. Figueres, 1971.
- MARTÍNEZ DE LA PARRA, Juan: *Luz de verdades católicas*. Barcelona, 1700.
- MIRET I SANS, Joaquim: «Balenes històriques». *Catalana* II, 8.
- MONTAIGNE, Michel de: *Diario de viaje a Italia*. Madrid, 1994.
- MÜNZER, Hieronymus de: «Itinerario hispánico». *Bol. Real Academia Historia*, 84 (1924).
- MUTGÉ I VIVES, Josefa: «L'abastament de peix i carn a Barcelona, en el primer terç del segle XIV». *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*. Barcelona, 1988.
- NAVAGERO, Andrea: *Viaje por España (1524-1526)*. Madrid, 1983.
- PLA, José: *Guía de la Costa Brava*. Barcelona, 1948.
- PORCAR, Pere Joan: *Dietari*. 2 vol. Madrid, 1934.
- PUJADES, Jeroni: *Dietari*. 4 vol. Barcelona, 1975-1976.
- QUINTANA TORRES, Antoni: *La memòria que es perd. El drac de Na Coca*. Palma de Mallorca, 1992.
- RIQUER, Martín de: «El dragón de San Jorge y el dragón de Vilardell». *San Jorge*, núm. 2 i 3 (1951).
- ROMEU, Josep: «La llegenda del drac de Coll de Canes». *Materials i estudis de folklore*. Barcelona, 1993.
- SAFONT, Jaume: *Dietari, 1411-1484*. Barcelona, 1992.
- SCHLOSSER, Julius von: *Las cámaras artísticas y maravillosas del Renacimiento tardío*. Madrid, 1988.
- SIGÜENZA, fray José de: *La fundación del Real Monasterio de El Escorial*. Madrid, 1963.
- SOBIESKI, Jakub: «Viaje desde el mes de marzo hasta julio de 1611». *Viajes de extranjeros por España y Portugal*. Madrid, 1878.
- TOURS, François de: «Voyage de Espagne et du Portugal». *Rev. Hispanique*, LIII (1921).
- VERGÉS I MIRASSÓ, Antoni: *Sant Llorenç del Munt*. Barcelona, 1871.
- VILLENA, Enrique de: *Arte cisoria*. Madrid, 1879.
- ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona, 1973.